

Om Behandlingen af den almindelige Kirkehistorie

i vor Litteratur fra Reformationen indtil Udgangen
af forrige Aarhundrede.

Af Holger Fr. Rørdam.

Den, baade hvad Form og hvad Indhold angaar, tiltalende og vellykkede Fremstilling af Oldkirkens Historie, som Professor Fr. Nielsen nys har skjænket Almenheden, opfordrer til et Tilbageblik paa de kirkehistoriske Studier og en Udsigt over den herhen hørende Litteratur, som i det lutherske Tidsrum har haft Hjemsted her-tillands, et Tilbageblik, som jo ikke kan ske uden visse Henblik til de samme Studiers Udvikling andensteds og særlig i vor Kirkeafdeling.

I Almindelighed kan bemærkes, at Kirkehistorien var den af de theologiske Discipliner, som forholdsvis senest udviklede sig ved de lutherske Højskoler, og det uagtet der allerede tidlig skete en respektabel Begyndelse for den ældre Kirkehistories Vedkommende ved de magde-borgske Centurier, hvis Udgivelse ogsaa støttedes fra Danmark af¹⁾, dette uhyre Værk, der dog kun omfatter

¹⁾ Se Schumacher, Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dänemark III, 245—8. Om Kirkens Historie, særlig da dens Grund-

de tretten første kristelige Aarhundreder, men hvis nøjagtige Gjennemlæsning sikkert vilde give en flittig Mand tilstrækkelig Sysselsættelse i nogle Aar. Den nyeste Tids kirkelige Begivenheder fik samtidig en med stort Bifald modtaget Fremstilling i Sleidanus's berømte Værk, »De statu religionis et reipublicae Carolo Quinto Caesare commentarii« (1555).

Disse og mulig enkelte andre Værker af tyske Lærde synes hos os at have tilfredsstillet Trangen til Oplysning om den kirkelige Fortid, saa det varede længe, inden selvstændige Granskninger i den almindelige Kirkehistorie fandt Sted hertilands. For de akademiske Lærere, hvem det under andre Forhold maatte have ligget nær at sysle med disse Studier, var der mindre Anledning til at foretage noget, eftersom Kirkehistorien endnu ikke var optagen blandt de theologiske Lærefag.

Dog har Sjælands i saa mange Henseender højt fortjente første evangeliske Superintendent, Dr. Peder Palladius, iblandt sine talrige Skrifter et Par, der med nogen Føje kunne henregnes under kirkehistorisk Literatur, nemlig: 1. »En nøttelig Bog om S. Peders Skib, det er, om den hellige oc christelige Kircke« (Kbh. 1554. 8vo.), hvis Hovedtanke er at vise Guds Forsyns Førelse med Kirken, der, trods alle Forfølgelser og menneskelige Vildfarelser, dog, fordi Jesus er ombord i Skibet, har trodset alle Farer indtil denne Dag. »Den hellige Kirke« — saaledes ytrer Forfatteren sig i Fortalen — »som vort Credo melder om, tror paa een Gud, som er Fader, Søn og Hellig Aand, og har een Daab, een Christus, een Tro. Og derfor er dens Lykke saare tynd her i Verden, saa det er en møjsom Vandring og en

læggelse, sige Forstanderne for Udgivelsen af de magdeborgske Centurier i deres Brev til Kong Frederik II 1559 træffende: »Wenn man solche Historien nicht wüste, were es um das menschliche Leben ein armselig und blind Ding.«

farlig Sejlads fra en Havn til en anden for Vind og Vove. Derfor lignes den med et Skib, som er ude fra Landet under Storm og Bølger. Folk staa paa Havbredden og se, hvorledes det slaaes og drives for Vejret, ligesom det skulde strax skilles ad og brydes i tusende Stykker . . . Vor Herre Jesus er dog derudi . . . Men de rette og retsindige fromme Christne, som ere i S. Peders Skib, de fæste Øjne paa Styrmanden, Jesus Christus, og derfor blive de ved at tænke: lad storme og bruse saa meget det vil, Skibet hælder vel, men det synker ikke derfor. Men efterdi vi ere ogsaa i samme Skib, bør vi være visse paa, at det er sandt, at det Skib, som vi ere i, kan ikke synke, alligevel det hælder undertiden, ligesom det skulde synke. Dertil kunne alle Historier i den hellig Skrift tjene os, som bevise, hvorledes denne Skipper, Styrmand og høje Baadsmand Christus Jesus med den himmelske Fader har styret dette Skib og holdt det i sin Fremfærd fra Havn til Havn og fra Sted til Sted fra første Verdens Begyndelse til denne Dag, og vil det samme gjøre til Dommedag.» — 2. Det andet Skrift af Palladius, som her kunde nævnes, er hans »Catalogus aliquot hæresium huius ætatis et earum refutatio« (Witeb. 1557, 8vo.), der 1638 paa ny blev udgivet af Biskop H. P. Resen med en noget forandret Titel.

Ville vi for øvrigt opsøge kirkehistorisk Litteratur, maa vi gaa udenfor de akademiske Læreres Kreds, og da nærmest til Folkeskribenterne. Først er der da at nævne Anders Sørensen Vedels Rimværk:

Antichristus Romanus, Romske Paffuers leffnede oc gerninger fra Apostlers tid indtil dette 1571 Aar, aff atskillige sanddrue Historier vddragne. Kbh. 1571. 8vo. (232 Blade).

Det er en Omarbejdelse af Bartholomæus de Sacchis' kaldet Platina's Værk, »Vitæ summorum Pontificum«, der første Gang var udkommet i Venedig 1479 i Folio, og

siden oftere, ligesom det var oversat i forskellige Sprog. Vedel fortæller, at det var den gamle Kansler Johan Friis, som foranledigede, at Bogen blev omplantet paa Dansk. I sine unge Dage havde Friis nemlig læst Bogen i Rom og fundet Behag i den, »fordi den gik Sandheden nærmere end andre Pavens Haandskrivere og Øjentjenere«. Han havde derfor formaaet M. Mads Lang, Superintendent i Aarhus, til at paatage sig at udsætte noget af den paa danske Rim. Denne var imidlertid død, inden Arbejdet var fuldt færdigt, og Kansleren havde da faaet hans Manuskript i Forvaring. Ved en Lejlighed, en Del Aar efter, kom Sagen paa Tale mellem Johan Friis og Anders Vedel, og Kansleren opfordrede denne til at gennemgaa og rette Mads Langs Arbejde for derpaa at besørge det udgivet. Da Vedel imidlertid kom til det Resultat ved Gjennemsynet, at Oversættelsen ikke burde udgives, som den var, dels fordi Lang var død bort, før han havde fulden den, dels fordi han alt for nøje havde fulgt Platina, der med al sin Frihed dog havde vist Paverne for megen Hengivenhed, saa blev Planen med Kanslerens Samtykke saaledes ændret, at Vedel ikke blot efter Platina, men ogsaa efter andre ældre og nyere Kilder skulde forfatte en hel ny Pavekrønike, dog med Bibehold af, hvad der af den tidligere Oversættelse kunde være brugbart. Paa denne Maade fremkom Vedels ovennævnte Arbejde, der efter sit Anlæg og Udførelsen er et nyt og selvstændigt Krønikeværk. Først indføres en fremmed, Peregrinus, der er kommen fra Danmark til Rom for at bese denne mærkværdige Stad og høre noget om Pavernes Levned: han træffer en romersk Borger, Romanus, der foreviser og forklarer ham de vigtigste Mindesmærker i Staden, men, hvad Pavernes Historie angaar, henviser ham til en sanddru Mand, ved Navn Pasquillus. Den sidstnævnte optræder derefter som Fortæller i Begyndelsen; men siden er han kun tilstede, medens de afdøde Paver paa Rimkrønikevis selv give Beretning om deres Hand-

linger og ligesom skrifte deres Synder. — En lille Prøve af Vedels Arbejde kan her hidsættes efter Wegener, hvis Fremstilling af Skriftets Historie her er fulgt¹⁾. Det er Begyndelsen af 8de Bog (om Reformationstiden):

Det dages i Østen og liusner viit,
 Den klare Soel oprinder,
 Det kommer nu frem, jeg haffuer forbiid,
 Oc Morgenstjerne forsuinder.
 Stor wnder det er, at offuer denne Stad
 Solen vil sin skin giffue,
 Oc giøre her noget Menniske glad,
 Oc ey i mærcke lade bliffue:
 For Synden, som siu tusindfold
 Bedriffues her mangelunde,
 Huer vinckel oc vraa er der aff fuld
 Oc forøges i huer stunde:
 O naadige Gud saa mild og blid,
 Langmodig offuer al maade,
 Som giffuer til penitæntz frist oc tid
 Oc biuder til sin Naade:
 O Tryghed haard oc seckerhed grum,
 Oc blindhed for vden ende,
 At huerken leeg eller lærd til Rom
 Besøgelsens tid vil kiende.\

Vi skulle ikke her dvæle ved Vedels Udgave (1579) af Adam af Bremens Kirkehistorie, da alt, hvad der særlig eller udelukkende vedkommer Behandlingen af den danske Kirkes Historie, ikke kan medtages her, men maa være forbeholdt en egen Undersøgelse. Ligeledes nødes vi til at forbigaa, hvad der udelukkende kan betegnes som bibelsk Historie eller Jesu og hans Apostles Historie, medens Arbejder af denne Art dog medtages,

¹⁾ Wegener, Hist. Efterretninger om Anders Sørensen Vedel, S. 62. 68—70.

naar den efterapostoliske Tids Kirkehistorie i samme fremtræder i det mindste som sideordnet Bibelskhistorien og ikke blot er et kort afsluttende Anhang til samme. Ogsaa den temmelig omfangsrige Litteratur, der kan betegnes som Jødernes Historie baade før og efter Jerusalems Forstyrrelse, maa her forbigaas ¹⁾, og Opmærksomheden ene henvendes paa de Fremstillinger, som haves i vor Litteratur af den almindelige Kirkehistorie og af speciellere Emner, der med Rette kunne henføres under samme, idet det dog ikke er Meningen her at dvæle ved alle de mange kortfattede og som oftest lidet betydningsfulde Behandlinger af slige Emner, som navnlig fra det 17de Aarhundredes Slutning af leveredes i de talrige Disputatser og i andre akademiske Lejlighedsskrifter.

Efter Antydning om disse Begrænsninger, som ere nødvendige, for at nærværende Oversigt ikke skal blive for omfangsrig, vende vi os atter til de sparsomme Tegn, der kunne tyde paa, et en større Interesse for kirkehistorisk Oplysning begyndte at ytre sig. Efter Tidsordenen kan da først nævnes:

Jesvitiske Historia: Om deris første Begyndelse, Naffn, adskillige Slags, Leffnet blandt den gemeine Mand, Hiemleffnet, Løffter, Privilegier, Mirackler, Lærdom (osv.). Aff Elia Hasenmullero paa Latin sammenscreffuen, oc nu det fornemmeste der vdaff paa Danske vddragen ved N. M. A.

De Forsøg, Jesuiterne i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarh. gjorde paa at trænge ind her i Norden, foranledigede, at man søgte Oplysning om deres Historie, og at der hos os udkom enkelte Skrifter af skarp polemisk Art, tildels Oversættelser, hvori Or-

¹⁾ I Bibliotheca Danica I, 110 ff. udgjør Fortegnelsen over derhen hørende Literatur indtil Aaret 1830 ikke mindre end 17 Spalter.

denens Grundsætninger og Virken fremstilledes ¹⁾. Ovennævnte Skrift, der oprindelig var forfattet af en Mand, som selv var opdragen i Jesuiternes Skoler og Kollegier, men siden havde forladt dem og var død i Wittenberg 1587, vidner noksom om det Had, som disse Pavens Elitetropper havde paadraget sig. Den danske Bearbejdelse skyldes den flittige Folkeskribent Niels Michelsen Aalborg, som ogsaa overførte paa Dansk et Par mindre Skrifter, under Titel »Chronologia Sacra«, af den ansete hamborgske Theolog Dr. Philip Nicolai, i hvilke det kirkehistoriske og apokalyptiske Element paa en egen Maade er sammenføjet ²⁾.

Langt større Betydning i kirkehistorisk Henseende har dog følgende Skrift, skjønt det i alt væsentligt ogsaa er en Oversættelse eller rettere en forkortet Bearbejdelse:

Kircke-Historie oc sandrue Beskriffuelse om den store och vnderlige Religions forandring, som skede vdi vore Forældris tiid, vdi det Romerske Rige, formedelst det sande Euangelij Obenbaring och Prædicken . . . Paa Danske sammenskreffuen ved Povel Jensøn Colding, Euangelij Tiener til Dresselbergers Vindinge i Sieland. Kbhvn. 1614. 4to. (75 Ark).

Grundskriftet er Strasborgeren Johannes Sleidanus's tidligere nævnte udførlige Skildring af Reformationstidens Historie, som der, i Mangel af originale Arbejder, længe havde været Trang til at faa overført i det danske Sprog. Oversættelsen og Bearbejdelsen er sket med den Dygtighed, som man kunde vente af en Mand som Povl Jensen Colding, der er bekendt for sin Kjærlighed til det danske

¹⁾ Se Bibliotheca Danica I, 145—6. Jesuiternes Forsøg paa at trænge ind i Landet i Begyndelsen af Christian IV's Tid er fremstillet i min Kjøbenhavns Univ. Hist. 1537—1621. III, 153 ff. jvfr. Hist. Kildeskr. 2 R. II, 355 ff.

²⁾ Se Bibl. Dan. I, 127—8.

Sprog og Indsigt i sammes rette Behandling. I lange Tider har denne Bog været Hovedkilden til det Kjendskab, danske Præster og oplyste Lægfolk havde til Reformationens Hovedbegivenheder. I Fortalen antyder Colding, at det havde været hans Tanke, naar dette Værk var afsluttet, da »udi en særdeles Bog at befatte, hvorledes tilgaaet er hos os selv her hjemme udi Danmark med samme evangeliske Saga«, men at han for visse Aarsagers Skyld havde maattet lade Planen fare, indtil en bedre Lejlighed tilbød sig. En saadan kom imidlertid aldrig for ham. Det vilde ganske vist ogsaa have været et meget vanskeligere Arbejde paa den Tid at skrive Danmarks Reformationshistorie, skjønt Arild Hvitfeldts for ikke længe siden udkomne Danmarks Riges Krønike frembød ikke saa lidt brugbart Stof, hvoraf adskilligt da ogsaa kom til Nytte, da et Par af vore lærde Mænd (Biskop Hans Povlsen Resen og Professor Kort Aslaksen) i Anledning af Reformationens Jubelfest 1617 gjorde Forsøg paa, om end kun i kortere Omrids, at oplyse Hovedtrækkene af den danske Kirkes Reformation ¹⁾).

I Sammenligning med Coldings ovennævnte Skrift er det kun en mager Kost, der bydes Læserne i følgende Skrift, som ogsaa fremkaldtes ved Hundredaarsfesten:

Lux Evangelij, Evangelij Lius, huorledis den Evangeliske Lærdom mit i Paffuedommens Mørckhed aff Guds Redskab Lutherum er bleffuen reen oc ret. Vddraget af Kirkehistorien oc vdi Rim befattet . . . fra det Aar 1517 indtil det Aar 1555, ved Michel Pedersøn, Prædicant i Landskrone. Kbhvn. 1617. 4to.

Trods Rimene er Skriftet dog ren og skjær Prosa uden mindste Stænk af Poesi. — De senere tilbagevendende Reformationsfester, særlig den i Aaret 1717, fremkaldte

¹⁾ Bibl. Dan. I, 150. Rørdam, Kbhvns. Univs. Hist. III, 338.

en lang Række Skrifter, helligede Luthers og Reformationens Minde. De fleste af disse have dog kun forbigaaende Betydning.

Et Tegn, der tyder paa, at kirkehistoriske Oplysninger vare kjærkomne ikke blot for de lærde, men ogsaa i videre Kredse, er den Omstændighed, at Folkeskribenter jevnlig fandt deres Regning ved at udgive Skrifter, der i det mindste delvis var af kirkehistorisk Art. Jeg har ovenfor nævnt Niels Michelsen Aalborg, af hvis talrige Folkeskrifter enkelte maa henregnes under Kirkehistorien. Det samme gjælder den omfangsrige litterære Produktion, som skyldes »Theologen, Mathematikeren, Historikeren og den kgl. Kalendariograf» Niels Heldvad, en af sin Tid mest karakteristiske litterære Skikkelser. Ogsaa han kom jevnlig ind paa at meddele kirkehistoriske Oplysninger. Et ret artig Skrift af ham er saaledes:

Eleusinia Sacra: Det er: En kort oc eenfoldig Forklaring offuer voris Kircker oc gode gamle Ceremonier oc vduortis Christelige Guds-tieniste. Vngdommen oc den menige eenfoldige Christne meget nyttelig at vide. Nu nyeligen tilsammen skreffuen aff Nicolao Heldvadero in agro Slesuicensi. Kbhvn. 1610. 8vo.

Da Tilegnelsen til Statholder Gerhardt Rantzow er dateret Bartholomæi Dag 1597, saa har der formodentlig været en ældre Udgave. Ialtfald er der en nyere, da Niels Lindberg 1863 udgav Bogen paany med vor Tids Retskrivning, men forøvrigt uforandret. Heldvad har i dette lille, paa Folkelæsning beregnede Skrift givet adskillige ret interessante Oplysninger til Kirkeskikkens Historie og viser i det hele, at han ikke havde ganske ringe Kjendskab til de gamle Kirkehistorikeres Værker. Et noget lignende Arbejde af samme flittige Forfatter, der med samme Lethed skrev Tydsk som Dansk, er hans

Amphitheatrum fidei catholicæ et ceremoniarum ecclesiæ Jesu Christi. D. i. Ein herrlich, aussbündig Schawplan der heiligen, christlichen, apostolischen vnd catholischen Kirchen zu allen Zeiten (etc.). Hamburg 1622. 8vo.

Ogsaa flere andre af Heldvads talrige Skrifter berøre Kirkehistorien eller hente en Del af deres Stof fra samme ¹⁾. Dette gjælder dog navnlig et i Forfatterens Dødsaar udkommet større Arbejde, under Titel:

Historiarum sacrarum Encolpodion. Det er, En Nye oc Nyttig Bog om vor Herris JESU CHristi, samt hans hellige Apostlers, Confessorum oc Martyrers Liff oc Leffnets Historie Desligeste Evangelij Lærdoms vdbredelse offuer atskillige Verdens Riger og Lande, met Danske Kongers oc Bispers beskriffuelse, i huis Tider den Christelige Religion her i Riget er indplantet oc annammet, oc Kirckerne vdi huert Sticht oc Herret offuer alt Riget ere opbygde. Colligeret oc sammenskreffuet aff Nicolao Helduadero, Theol. Math. et Historico, S. R. à Calendis. Kbhvn. 1634. 4to. (97 Ark).

Det er en mangeartet nyttig Læsning, som findes samlet i denne Bog, der kan betegnes som en Encyclopædi for videbegjærlige Lægmænd. Thi man har her baade Bibelsk- og Kirkehistorie, Danmarks Historie og Topografi, historiske Oplysninger om de hellige Mænd og

¹⁾ Saaledes: »Trifolium Theologicum, Vdi huilcket korteligen oc Summariske viist er befattet oc comprehenderet den Papistisk-Jesvitiske, Luther-Evangeliske, Zwinglio-Calviniske Troe oc Lærdom, ingen til nogen foract, aff deres egne Schriffter oc Documenter colligeret aff Nicolao Helduadero, Christi Servo«. Kbh. 1628. 8vo. Ligeledes i »Calendariographia Sacra: Jesu Christi Leffnets Calender. Her hoss S. Hans Døbers, ocsaa de H. Apostlers Leffnet; disligest en Kircke Calender«. 1618. 4to.

Kvinder, hvis Navne findes i Almanakken, og adskilligt andet. I en Tidsalder, da der forholdsvis kun udkom faa Bøger beregnede paa den store Almenhed, og da saadanne oven i Kjøbet vare vanskelige at overkomme, kunde en Bog som den nævnte gjøre Tjeneste som et helt Bibliothek.

I Smag med Niels Heldvads Forfatterskab var det, som Boghandler Jens Sørensen Nørnissom i Roskilde udfoldede i Midten af det 17de Aarh. Ogsaa fra hans Haand har man nemlig en Række Folkeskrifter, hvoriblandt følgende kan mærkes:

En kort Beskrivelse om de første Kircker, som bleffve med Hænder giort paa Jorden, oc hvorledis Danske-Mend fick først Christi Kundskab. Disligeste om de hellige Apostlers oc Helgens Historie, med en alvaarlig formaaning aff den H. Skriffte imod Tyranner oc Volds mend, Falske Christne (etc.). Kbh. 1660. 8vo. (3 Ark).

Det smager dog lidt af Kirkehistorie, og Omfanget kunde ikke afskrække Menigmand fra at fordybe sig i disse rapsodiske Bemærkninger, naar han en Søndag Eftermiddag sad ved sin Bordende og trængte til lidt aandelig Føde ved Siden af den, som hans Salmebog eller Postillen ydede ham.

Alt hvad vi hidtil have nævnt hører til det let tilgængelig (om end tildels nu litterært sjældne), som ogsaa Lægfolk med nogen kirkehistorisk Sands kunde tilegne sig, og som saadant har det vistnok gjort sin Nytte. Men det Spørgsmaal paatrænger sig: blev der intet gjort af de lærde for at trænge dybere ind til Kirkehistoriens Kilder, blev der ikke fra Kjøbenhavns Universitet ydet Bidrag, der endnu kunne fortjene at fremdrages?

Sandt et sige er det ikke meget, hvad vi kunne pege paa, der forraader grundigere Studier paa dette Omraade lige indtil de sidste Aar af det 17de Aarhundrede. Dr. Hans

Povlsen Resens to Disputatser (1600 og 02) om de første Kristnes Kjærlighedsmaaltider¹⁾ skulle her kun nævnes, ligeledes Enoch Jakobsens korte Udsigt over Hæresierne i den gamle Kirke²⁾. Større blivende Værd har den viborgske Biskop Niels Lavritsen Arctanders Skrift:

De excommunicatione ecclesiastica tractatus theologicus ex Sacra Scriptura, B. Patribus et Historia Ecclesiastica. Giessæ 1610. 8vo. (112 Sider).

Første Udgave af Skriftet var udkommen 1608 uden Trykkested, men med Bemærkning om, at det oprindelig var foredraget for Skoleungdommen i Viborg — vistnok et af de sidste Vidnesbyrd, man har, om at Superintendenterne holdt theologiske Foredrag (paa Latin), noget der i den første Tid efter Reformationen havde været almindeligt og havde spillet en ikke uvigtig Rolle i Præstestandens Uddannelse, da mange af dem ikke fik Lejlighed til akademiske Studier.

Det polemiske Behov gav undertiden Anledning til kirkehistoriske Undersøgelser, og det endog meget dybtgaaende. Dette gjælder navnlig Dr. Jesper Brochmands polemiske og tildels ogsaa hans dogmatiske Skrifter, der vidne om en saa grundig kirkehistorisk Indsigt, at vistnok kun faa samtidige have været hans lige i saa Henseende. Men af direkte Bidrag til Kirkehistorien kan fra hans Haand dog kun nævnes:

Speciminis scriptorum ecclesiasticorum primi a nato salvatore seculi exercitationes quinque. Hafn. 1633—38. 4to.

¹⁾ Agapæ, quarum mentionem facit B. Judas in Epist. v. 12. Hafn. 1600. Agapæ primorum Christianorum usque ad annum J. C. CCC. Hafn. 1602. 4to.

²⁾ Epitome cohortis hæreticæ, quæ in Ecclesiam Christi pedetentim temporibus Apostolorum et consequentibus proximis irrepsit, desumpta ex quatuor libris fabularum hæreticarum Theodoret. Hafn. 1608. 8vo.

Skriftet, der udkom i Form af Disputatser, indeholder en Slags kirkelig Litteraturhistorie for det 1ste Aarhundrede. Brochmand »lader heri et Antal Skrifter, fra det apostoliske Symbolum til Clemens Romanus's og Ignatius's Skrifter, passere Revue og dømmer dem med megen Frihed og Grundighed. Afgjørelsen af Ægthed eller Uægthed, Integritet osv. sker saa vel ifølge udvortes Grunde, til hvis Samstilling hans store Litteraturkundskab leverer ham udmærket Materiale (neppe forbigaas nogen Forfatter, der har udtalt sig om disse Skrifter, være sig de umiddelbare Vidnesbyrd hos Oldtidens Skribenter eller de kritiske hos den nyere Tids Forskere, blandt hvilke fortrinsvis tages Hensyn til Erasmus) — som af indre Grunde, i hvis Anvendelse han gjør en besindig Brug af den højere Kritik¹⁾.« Særlig kan fremhæves hans kritiske Bedømmelse af Sibyllinerne, hvilken endnu 100 Aar efter vakte den lærde Grams Beundring.

Naar vi endnu have omtalt et Par Skrifter af den lærde Chr. Nold, nemlig hans »*Historia Idumæa, seu de vitâ et gestis Herodum diatribe*« (Franeqveræ 1660, 12mo. 478 Sider) og hans »*Sacrarum Historiarum et Antiquitatum Synopsis*« (Hafn. 1662, Fol.), hvilket sidste Skrift det dog ikke er lykket os at faa at se, saa have vi formentlig udtømt det lidet, der fra de lærde Theologers Side er præsteret i det 17de Aarhundrede i Retning af den almindelige Kirkehistorie, indtil der henimod Aarhundredets Udgang begyndte at vise sig Tegn til et større Liv paa dette Omraade.

Den som Sjælands Biskop siden meget bekendte Christen Worm forfattede nemlig i sine unge Aar — tildels under Rejser i Udlandet — et Par mindre kirkehistoriske Arbejder, der vidne om megen Lærdom. Betydeligst er hans

¹⁾ E. F. Koch, D. J. Brochmand som theologisk Skribent (Ny kirkehist. Saml. III, 689 f.).

Historia Sabelliana, hoc est, De Origine et incrementis Hæreseos Sabellianæ usque ad initium seculi quinti deductæ ex Antiquitate Ecclesiastica Observationes. Francof. & Lips. 1696. 8vo. (368 Sider).

Bogen er nærmest skreven for at imødegaa en Ytring af Antitrinitaren Christoffer Sand († 1680), der i en kirkehistorisk Fremstilling havde paastaaet, at de orthodoxe Lærere før Synoden i Nicæa havde hyldet sabellianske Anskuelser. Worms Skrift er nu en udførlig Godtgjørelse af det urigtige i denne Paastand og en Paavisning af Sabellianismens antitrinitariske Karakter. Da Worm ikke længe efter sin Hjemkomst fra Udlandet kom ind i en stor praktisk gejstlig Virksomhed, fik han ikke senere Lejlighed til i Litteraturen at fortsætte sine lærde kirkehistoriske Undersøgelser, hvortil han ellers vistnok havde et Kald ¹⁾).

Andre unge Mænd, hvoriblandt flere, der siden fik et agtet Navn i Kirken, saasom Jakob Lodberg (død 1731 som Biskop i Odense) og Hans Trelund (død 1735 som Biskop i Viborg) fulgte ved samme Tid det af Worm givne Exempel ²⁾). Deres Afhandlinger efterfulgtes af en lang Række lignende akademiske Prøveskrifter (paa Latin) af forskellige Forfattere over mindre kirkehistoriske og arkæologiske Emner, navnlig hentede fra de første christne

¹⁾ Af Worms „Dissertatio de veris causis, cur delectatos humanis carnibus et promiscuo concubitu Christianos calumniati sint Ethnici“ (Hafn. 1695) vil man finde et Udtog hos Ejler Hagerup, *De hellige Martyrs Lidelser* (Kbhvn. 1761), S. 77—87.

²⁾ J. Lodberg, *De Valentino et Valentinianis, hæreticis sæculi secundi.* Hafn. 1695. 4to. Jo. Trelund, *De Felicis Urgelitani et Elipandi Toletani hæresi, vulgo Adoptiana.* Hafn. 1699. 4to. Mærkes kan ogsaa: Bartholomæus Deichmann, *Diss. historico-theologica de genuinis Pontificiorum, præcipue Jesuitarum et Casuistarum erroribus, comparatis cum iis, qui falso beato Luthero adscribi solent.* Havn. 1700. 4to.

Aarhundreders Historie, hvilke det dog vilde blive alt for vidtløftigt her at opregne. Ligesaa meget som man tidligere havde tilsidesat Kirkehistorien for andre theologiske Fag, ligesaa ivrig tog man nu fat paa Behandlingen af Opgaver hentede fra dens Omraade ¹⁾).

Denne Bevægelse falder omtrent samtidig med, at Universitetet optog Kirkehistorien blandt de theologiske Lærefag. Thi i Aaret 1698 anmeldte Professor Hans Wandal i den sædvanlige Forelæsningskatalog, at han »in exegesi Actorum Apostolorum dogmata et origenes Ecclesiasticas evolvet et simul difficiliora loca divinæ Epist. ad Romanos explicabit«. Den samme Forelæsning (og ingen andre) har han anmeldt hvert af de følgende Aar lige til sin Død 1710. Hans Partes overtoges af den ovennævnte Christen Worm, der et Aarstid forbandt det theologiske Professorat med Stiftsprovstiet i Kjøbenhavn, og 1711 blev Sjælands Biskop, til hvilket Embede dengang et Professorat stadig var knyttet. Worm begyndte 1710 med at anmelde: »Augustanam Confessionem perpetuo illustrabit commentario, sub finem criticam Textus Biblici Historiam addictaturus«. I det følgende Aar lød Anmeldelsen, som følger: »Criticam Textus Biblici Historiam dabit, sub finem horæ vitas Patrum ævi Apostolici et Apostolico proximi addictaturus«, og saaledes blev det ved hvert Aar at lyde i en Række af omtrent 20 Aar, indtil Worm 1732 med kgl. Tilladelse overdrog Kommunitetsprovsten M. Christian Nold at besørge hans Forelæsninger. Denne læste dog ikke over Kirkehistorien, som derimod blev overtagen af Prof. Marcus Wøldike. 1732 anmeldte denne, at han agtede at læse over »Historia Ecclesiastica N. T. ad ductum Compendii Gothani«. Saaledes blev det uforandret ved indtil 1740, da Bemærkningen »ad ductum Comp. Gothani« udelodes. 1741—2

¹⁾ Se Bibliotheca Danica, I, 137 ff.

læste Wøldike over Homiletik, og 1742—4 over det Gl. Test.s Kirkehistorie. Men i det sidstnævnte Aar tog han atter fat paa »*Historia Ecclesiastica N. T.*«¹⁾, hvormed han vedblev indtil sin Død 1750.

Forholdet er altsaa dette, at efter at Wandal og Worm i en Menneskealder havde beredt Vejen ved at holde Forelæsninger, der i det mindste grænsede nær op til Kirkehistorien, blev dette Fag fra 1732 af en fast Bestanddel af det theologiske Kursus, i Henhold til den Bestemmelse, som den ny Universitetsfundats af 31te Maj 1732 indeholdt om, at den ene af de fire theologiske Professorer fremtidig skulde »læse offentlig over Kirkehistorien«. Efter Wøldikes Død varede det imidlertid adskillige Aar, inden Kirkehistorien atter blev foredragen. Professor Hans Otto Bang (1754—64) læste vel over Emner, som grænsede op til Kirkehistorien, saaledes 1754—7 over »*Theologia polemica*«, 1757—8 over »*historia Theologiæ systematicæ*«, men det er dog ikke rimeligt, at han har været Professor i det nævnte Fag, da Biskoppens Vicarius, Kommunitetsprovsten Nic. Nannestad 1755—6 anmeldte Forelæsninger over »*Historia Ecclesiastica ad ductum Breviarii Historiæ Christianæ a celeb. Baumgarten*

¹⁾ *Compendium Historiæ ecclesiasticæ*. Gothæ. I, 1666 (430 Sider, handler udelukkende om Tiden før Christus) II, (810 Sider, Tiden efter Christi Fødsel). En ny Udgave udkom i Gotha 1723, 8vo; den er forøget med en 3die Del paa 311 Sider, der fører Historien indtil Samtiden. Som en af Hovedforfatterne af denne anonyme, men i sin Tid meget brugte Haandbog nævnes den berømte Friherre Veit Ludvig v. Seckendorff, hvis »*Commentarius Historicus et Apologeticus de Lutheranismò sive de Reformatione Religionis ductu D. Martini Lutheri*« (Ed. I. 1687; Ed. II, 1694 Fol.) indeholder et uhyre Stof til Reformationshistorien og et grundigt Forsvar for Reformationens Berettigelse. Som noget for hin Tid mærkeligt kan omtales, at blandt de mange Sprog, hin store Lærde forstod, nævnes ogsaa Dansk (Jöcher, *Gelehrten-Lexicon*).

nuper edita¹⁾. Han efterfulgtes af den bekjendte Johan Ernst Gunnerus, som 1756—7 anmeldte forskjellige theologiske Forelæsninger og tilsidst bemærkede, at han foruden Vejledning i meget andet ogsaa tilbød saadan i Kirkehistorie. I det følgende Aar siger han bestemtere, at han vilde læse over Paul Ernst Jablonskis Institutiones Historiæ Christianæ, en for sin Tid fortrinlig Lærebog i Kirkehistorien (forsynet med passende Litteraturhenvisninger), i Omfang, Form og Behandlingsmaade mindende noget om Hases Kirkehistorie²⁾. Naar vi slutte fra dette heldige Valg af Lærebog, og fra hvad ellers er bekjendt om Gunnerus, er det sandsynligt, at det vilde have været ham muligt at vække en ikke ringe Interesse for Kirkehistorien, om han i flere Aar havde faaet Lejlighed til som Bispens Vicarius eller endog som selvstændig Professor at foredrage dette Fag. Men 1758 modtog han Kaldelse til Biskop i Trondhjem, og dermed var Kirkehistorien indtil videre atter herreløst Gods, som ingen ret vilde vedkjende sig.

Den ovennævnte Prof. H. O. Bang synes nærmest at have været den, til hvem Faget er blevet henvist; men det lader ikke til, at han er kommen synderlig ud over den bibelske Historie; ellers læste han mest over den augsborgske Konfession og Theologia polemica³⁾. Dog

¹⁾ Breviarium Historiæ Christianæ in usum Scholarum suarum a Sig. Jac. Baumgarten, Halæ 1754 (384 Sider), er et forfærdeligt tørt Udtog, mest bestaaende af Navne.

²⁾ Den første Udgave af Jablonskis Værk udkom i Prankfurt a. d. Oder 1754—55 i to Dele; 2den Udg. smst. 1766—7 fortsat med en 3die Del, som er udarbejdet af Eberh. Heinr. Dan. Stosch.

³⁾ 1759 anmeldte Bang: »Historiam biblicam explicabit et applicabit«; 1760: »Historiam Ecclesiasticam ad ductum Compendii Schmidii docebit«, og 1761: »Hist. Eccl. Vet. Test. ad ductum compendii Schmidiani docebit«; 1762 bekjendtgjorde han, at han vilde holde »Collegium biblicum« to Dage om Ugen. Det af Bang benyttede

ser man, at Biskoppens Vicarius, M. Jørgen Leth Schiønning (død som Præst i Kallehave), ogsaa samtidig i nogle Semestre (1760—2) har foredraget Reformationshistorien, og senere (1763—4) »*Historia librorum symbolicorum*.« Efter Bangs Død (1764) fik den bekjendte Joh. And. Cramer det Hverv at læse over Kirkehistorien. Han var en Tydsker, og er den første, som har benyttet Modersmaalet, men vel at mærke ikke Dansk, men Tydsk, i theologiske Forelæsninger her ved Universitetet ¹⁾. Kirkehistorien foredrog han dog paa Latin og benyttede som Grundlag et Udtog af den berømte Jo. Laur. Mosheims *Institutiones Historiae Christianae*, der med Forfatterens Samtykke var udarbejdet af Jo. Pet. Miller ²⁾. Mosheims Værk, navnlig i dets ny Udgave (Helmst. 1755. 4to), er et ved Aand og Fremstilling overordentlig tiltalende Arbejde; men da det er udaf een Støbning, egner det sig mindre til at behandles udtogsvis, da flere af dets Fortrin derved ikke komme til deres Ret, og der fremkommer en Tørhed, som man ingenlunde kan beskyldte Hovedværket for. Man kan imidlertid neppe tvivle om, at Cramer, der selv var en Mand af Aand, om end efter stærkt tydsk Snit, har formaaet at gjøre Fremstillingen levende. Men efter et Par Aars Forløb afbrød han med den kirkehistoriske Forelæsning og gik over til

Grundlag var formodentlig Jo. And. Schmidii Abbatis Mariae-Vallensis *Compendium Historiae ecclesiasticae in varios studiosae Juventutis usus conscriptum*. Helmstadii 1700. Ed. II. ibid. 1704 En ret praktisk affattet og let læselig Bog, der dog ikke indeholder meget Stof.

¹⁾ 1767—9 holdt Cramer nemlig tydske Forelæsninger over Moraltheologi.

²⁾ Jo. Laurentii Mosheimi *Institutionum Historiae Christianae Compendium*. Helmstadii 1752. 8vo. (533 Sider). Mosheim, der da var Kansler for Universitetet i Göttingen, har selv skrevet Fortalen. »Den berømte gøttingske Doktors, Johan Peter Millers *Institutiones Theologiae Dogmaticae*« blev 1772 ff. af N. E. Balle benyttede som Grundlag for hans dogmatiske Forelæsninger.

andre Emner. Dog læste han igjen 1769—71 over »Historia hæresium in ecclesia Christiana«, samtidigt med at han ogsaa foretog Theologia polemica¹⁾. Som Biskoppens Vicarius læste Kommunitetsprovsten Chr. Gottlob Seydlitz 1770—2 over »Historia ecclesiastica novi testamenti«.

I Aaret 1772 blev Nic. Ed. Balle theologisk Professor og begyndte strax paa saa mange Forelæsninger, at han uden nogen Overdrivelse gjorde Fyldest for tre Docenter, og aldrig har maaske nogen Lærer ved vort Universitet udfoldet en saadan Embedsiver. En anden betydelig Fortjeneste har han derved, at han var den første theologiske Professor, som i større Omfang anvendte det danske Sprog i sine Forelæsninger. Herom oplyses vi ved følgende Skrift:

Professor Nicolai Edinger Balles Taler ved sine Theologiske Forelæsnings Begyndelse paa det Kiøbenhavnske Universitet d. 21. Sept. 1772. Kbh. 8vo. (65 Sider).

Dette Skrift viser nemlig, at de fleste af Balles theologiske Forelæsninger bleve holdte paa Dansk. Indledningen til hans Foredrag over Kirkehistorien, der agtedes holdte hver Søndag Kl. 1—2, skal hidsættes, da den paa den bekvemteste Maade sætter os ind i den Opfattelse, som formentlig paa hin Tid var den almindelige hos Mænd, der ikke i Kirkehistorien saa' de menneskelige Daarskabers Historie, ikke heller en tør Samling af Aarstal og Navne, men en baade vigtig og interessant Videnskab, der i fuldt Maal fortjente de theologiske Studerendes Opmærksomhed. En Del af denne Indledning

¹⁾ Da Cramer ved Forelæsningerne om Theologia polemica lagde Jo. Gottfr. Körners Epitome Controversiarum Theologicarum, Lips. 1769, til Grund, kan man ved at efterse dette Værk faa en vis Forestilling om, hvorledes denne siden bortfaldne (eller af Symbolik afløste) Disciplin foredroges ved Kjøbenhavns Universitet.

vilde dog utvivlsomt i vore Dage være blevet udtrykt paa en anden Maade, end den Balle har valgt, naar han siger:

Mine Høystærede Herrer og kiære Medstuderende!

Denne Time tænker jeg, under Guds naadige Medhielp, at anvende herefter i Deres Nærværelse til en Videnskabs Afhandling, som af de Lærde i Almindelighed, men fornemmelig af Theologer bliver høytagtet, baade for Nytens Skyld, den fører med sig, saavel som formedelst dens behagelige Indhold. Om Deres Samtykke, mine Herrer! holder jeg mig næsten forvissat, saasnart De kun have betænkt, at Kirke-Historien indeholder tilforladelige Efterretninger om Kirkens eller de christne Menigheders udvortes og indvortes Forfatning, deres lykkelige eller ulykkelige Begivenheder, Forandringer i Lærdom og Skikke, berømmelige Medlemmer, eller hvad andre merkværdige Ting, som i det nye Testamentes Tider, fra JEsu Fødsel af indtil vor nærværende Levealder, blant Christne i Hensigt til deres Religion og Gudsdyrkelse ere forefalden. Saadan en Historie, begribe De selv, kan ikke andet end fornøye, da den fremviser rørende Exempler paa Guds besynderlige Omhue for Sandheds Vedligeholdelse, endog midt under de største og tilsyne uovervindelige Hindringer; da den afbilder Dyd og Udyd i deres mangfoldige Skikkelser med levende Farver, opmuntrer til at efterfølge den ene, og fraraader Tilbøielighed til den anden, ved at udvikle begges forskellige Følger, baade de nyttige og de skadelige, af uimodsigelige Erfaringer; da den tilbyder saa mange ønskelige Hielpemidler saavel til Religionens Oplysning og Forsvar, som til Vildfarelsernes kraftige Igiendrivelse; ja endelig da den foreholder os saa brugbare Mønstre, hvorefter man klogelig kan indrette sine Handlinger i adskillige baade inden og uden for vore Embeder mødende Tilfælde. Denne korte Afridsning af Kirke-Historiens nyttige Indhold frietager mig ventelig fra ydermere Beviis for min første Paastand: at den er et vigtigt Studium, fortiener Opmærksomhed, og bør langt fra ikke af nogen ansees som unødvendig.

Men jeg har endnu flere Grunde til at anprise den med, særdeles for de Herrer Theologer. Torde jeg vel spørge Dem, hvorledes De uden Kirke-Historiens Hielp ville forstaae, eller grundig forklare mange Lære-Sætninger og de fleste Hoved-Talemaader i Deres System? At Fader, Søn og Hellig Aand ere *ὁμοουσιον*, et i Væsen og tre i Personer: at alle Mennesker fra Fødselen af ere besmittede med en saa kaldet peccato originali: at tvende Naturer i Christo ere saa nær forenede, at de udgiøre kun een *ὑποστασις* eller personam ¹⁾ — — jeg forbiegaaer mange flere Lære-Sætninger, men jeg paastaaer dog om disse, at vi aldrig, saa længe Kirke-Historien bliver os ubekendt, kunne fatte en retskaffen tydelig og sammenhængende Indsigt, hverken i slige Talemaaders faste Bemærkelse, ey heller i Aarsagerne til deres Brug, saa lidet som i deres uforbiegiængelige Nødvendighed. De ville erfare det selv, mine Venner! ved mindste Eftertanke, saasnart Dem møder en eller anden deraf i Dogmatiken. I Stridtheologien kan man ikke andet, end ved første Øyekast føle et mærkeligt Afsavn af Kirke-Historien, om dens Kundskab mangler. Saa mange Vildfarelser skulle bestrides, saa mange Indvendinger har man at opløse, saa mange Sekter at kuldkaste; saadan en overflødig Mængde af Hovedmænd for Secter skal man stride med, og stoppe Munden paa et større Antal af deres hidsige Medbrødre. Hvad Fremgang tænker man vel at giøre i saa svært og ubehageligt et Arbeyde, naar vi savne den brugbareste, og til Løgnens Beskiæmmelse meget tienlige Oplysning, om Oprindelsen til Modstandernes Meninger, om Midlerne ved hvilke, og Maaden hvorpaa samme ere frembragte, formedelst vor Ukyndighed i denne Videnskab! At stride mod en ukiendt Fiende, er snart ligesaa klogt, som at fægte paa lykke og fromme, lige uvis om Seyer og Tab; i det mindste bliver Striden dobbelt farlig, fordi man ikke veed, af Mangel paa behørig Kundskab om hans Styrke og Afmagt, at tage ham ret med Fordeel. Veed man derimod Grunden først til Kietternes Vildfarelser, saa tabe deres

¹⁾ En Del flere lignende Udtryk anføres.

Indvendinger snart, i hvor skræksomme de end synes, den største Kraft, og Sandhed beholder Overvægten uden syn-
derlig Møye. Mon det heller ikke være just af stor Be-
tydenhed for Gudstienesten, at kiende de gamle Christnes
Kirke-Skikke? Og jeg mener dog, at vi af dem bedst kan
gotgiøre vor Dyrkelses Renhed og Uskyldighed mod falske
Anklagelser. Nok et Spørsmaal, ikke mindre betydeligt for
Theologer. Hvoraf vil man bevise, at de Apostoliske Breve
for Exempel, som findes iblant os, virkelig tilhøre deres
foregivne Forfattere? at de ikke ere forfalskede? ikke op-
digtede i nyere Tider, da de ægte maaske gik forloren i
Forfølgelserne? Vil man ikke tage sin Tilflugt til Kirke-
Historien, saa frygter jeg meget, at man immer maa blive
Beviset skyldig. Nu kan jeg formodentlig sikkert og uden
Skye fremsætte min anden Fordring. Den er noksom ret-
færdiggjort. Jeg paastod nyelig, at Kirke-Historien for-
tiente Opmærksomhed, og burde ikke ansees som unødvendig.
Men nu kræver jeg det som en Skyldighed af grundige
Theologer, at de værdige den deres Flid og Agtsomhed.
Jeg paastaaer, den er aldeles uundværlig til en fuldstændig
sammenhængende og velstuderet Theologisk Indsigt. Lykke-
ligviis forenes i vor Videnskab, næst i Skriftens Fortolkning,
de behageligste Fornøyer, en Lærd kan ønske sig. Man
kiender allerede en Deel af dem. Jeg vil endnu, for at op-
vække en desto større Lyst hos mine Medstuderende, til-
legge nogle, som endog den dybsindigste Philosoph i mine
Tanker ikke kan foragte. Den lærer os at kiende for-
skiellige Menneskers adskillige Tænkemaader, og fremlegger
de sandsynligste Prøver paa herskende Tilbøyeligheders far-
lige Gevalt. Den blotter det Menneskelige Hiertes inderste
Bevægelser, og skildrer baade Vold og Underfundighed, hver
i sin naturlige Gestalt. Den viiser Forstanden, snart i sin
Høyde, fra den mest glimrende Synspunkt; snart i sin Af-
magt, paa Grændserne af den skiændigste Uvidenhed. Den
fører os til et nøyere Bekiendtskab med os selv, i det den
fremstiller andre af lige Sindsbeskaffenhed og lige Evner
med os, uden Sminke, efter deres egentlige sande Charakter.
Man forstaaer mig vel, at jeg taler kun om en velskrevet

Kirke-Historie; og om denne, haaber jeg, man nu vil tilstaae, at den beqvem kan foranledige de angestemte og lærerigste Betragtninger. Vi finde derudover de største Genier, og de ypperligste Hoveder, siden Smagens Forbedring, immer sysselsatte med at randsage og udvide dette Studium. Vi finde dem lige ivrige deri, baade Theologer og Jurister, baade Philosopher og skønne Aander. Slige Fortienester tilhøre ikke blot en Dupin, Tillemont, Fleury, Spanheim, Baumgarten, Mosheim, Ernesti, Cramer, Valcherne, Semler og flere Mænd af samme Orden, Videnskaben skylder intet mindre en Valesius, Godofredus, Cujacius, Thomasius, Böhmer, Pertsch, mange Opdagelser. Fueslin arbejder i samme Fag, og Lessing selv, som dog syntes ene opofret til Veltalenheds og de skønne Kunsters Dyrkelse. Store Mænds Navne vilde jeg just ikke bruge, til at indtage nogen med for et Studium; men saa meget synes mig dog, jeg altid tør forudsætte paa deres Regning, at det hverken mangler ypperlig Nytte, eller store Fornøyer. Hvad skulde vel ellers have bevæget Mænd af saa opklaret og sund en Tænkemaade, til at studere derpaa med en besynderlig udmærket Vindskibelighed?

Jeg veed vel, hvor ofte man har klaget over de dermed forbundne Besværligheder. Jeg har vel ogsaa hørt, blant andre iilfærdige Domme, denne foragtelige Slutning, at Forstanden vandt intet ved Kirke-Historiens Kundskab, fordi den beroede allene paa en stærk Hukommelse. Det er sandt. Skal man kun binde sig til en Ramse af Navne og Levnets-Beskrivelser; skal Fortællingerne ikke undersøges, sammenlignes, og prøves efter Kritikens Regler, men antages blindt hen uden videre Overvejelse, og læres uden ad efter Bogstaven, som en Børnelærdom; saa kalder jeg strax mine Berømmelser over den tilbage, og vil intet tale eller høre meer om dens Værdie: saa vil jeg endog i Dag kaste mine Samlinger under Bordet, og foragte min heele Møye som en Skiændsel for en selvtænkende Siæl. Men hvo er vel daarlig nok, til at antage Plapper for Viisdom? hvo vil indrømme dem endog den maadeligste Indsigt i

Kirke-Historien, men ikke vide andet, end at opregne forhutlede Beskrivelser over fremmede Navne? Ney Hukommelsen fæster kun sin Agtsomhed paa de store Begivenheder i Kirken, men Forstanden opsøger deres Grund i de foregaaende Aarsager: den sporer deres Følger efter, saa langt de kunne øynes; den dømmer deraf og slutter derom med Overlæg. Hukommelsen indprenter sig de berømmeligste Mænds vigtigste Bedrifter, men Forstanden opleder de hemmelige Drivfiedre, som bevægede dem til at handle, og udkaster en treffende Afbildning paa deres virkelige Sinds-Beskaffenhed. Hukommelsen gaaer foran, og baner Veyen; men Forstanden følger strax efter og beseer Banen: den gaaer snart ved Siden af Hukommelsen: den gaaer foran, og arbejder tilsidst allene. Hvad snakker man da om blot Hukommelse-Værk, om Udenadstøi? hvorfor er man saa ubillig, af en Videnskabs skammelige Misbrug at bedømme dens hele Værdie? Paa andre Tider, og paa andre Steder, hos vore Naboer for Exempel de Tydske, vilde denne Forsvars-Tale blevet unødvendig, og jeg haaber, at den og engang vil blive ufornøden hos os. Vores lærde, for Dyd og Kundskab lige uskatteerlige Cramer — gid vi aldrig skulde savnet ham! Jeg maatte heller have glædet mig ved, endnu at være hans Discipel, end hans Eftermand — han begyndte at opreyse den halv forglemt og heel foragtede Kirke-Historie af Støvet; han opvakte Lysten dertil igien hos nogle Elskere af sand Lærdom, og vores værdige Provst Seydlitz stræbte at vedligeholde den. Jeg har foresat mig troelig at betræde deres Fodspor, uagtet jeg vel ikke ligner dem endnu i Kræfter. Men Lyst og Villie skal bede paa mine Mangler, og en bestandig Stræbsomhed fordoble min Evne, indtil den endelig bliver Arbeydet fuldkommen voxen. Det kommer an paa Dem, mine Herrer! hvor meget De ved Biefald og Opmuntring ville biedrage til at underholde min Flid. Dog denne Erindring klinger bedre i andres, end i min Mund. Min Pligt burde drive mig, om ikke andet, til at opofre Dem al den Tid og Styrke, som Forsynet behager at uddele til mig.

De ville altsaa have den Godhed, at høre min Plan, og prøve den, om den kan være Dem tienlig. I Betragtning af den Uleylighed, man paa begge Sider er underkastet, naar Læreren skal tilsige Tilhørerne sit hele Foredrag i Pennen, hvorved Tiden forhales, og den frie Eftertanke i visse Maader bliver svækket; syntes mig, jeg gjorde bedre i, at legge et trykt Udtog af de mærkværdigste Efterretninger til Grund. Læser man hver Gang forud et Stykke igiennem deraf, saa bliver mit Foredrag lettere at fatte, fordi Hoved-Indholdet er i Forvejen bekiendt, mine Tillæg blive mindre vanskelige at bemærke, og det hele koster mindre i Møye, saavel at indprente sin Hukommelse strax, som siden at beholde. Jeg vinder desto mere Tid, til at udbrede mig vidtløftigere over hver Punkt især, og kan indrette mit Foredrag friere, hvilket uden Tvivl maa falde en agtsom og eftertænkende Tilhører meest behageligt. Vores Forfatter Georgius Fabricius har samlet sine Institutiones Historiæ Ecclesiasticæ for to Aar siden af Mosheims og de nyere Lærdes Bemærkninger. Hans Skrift behøver vist en videre Udførelse, og er ikke frie for Feyl; men det giver selv Anledning paa de fleste Steder til at udbrede sig videre, og undlader dog sielden, i det mindste med et Par Ord, at berøre enhver vigtig Omstændighed. Af Læse-Bøger, naar jeg undtager Valchs tydskskrevne Grundsätze der Kirchen-Geschichte, veed jeg altsaa ingen bekvemmere for vor nærværende Tidsalder. Forelæsningerne skal begyndes strax med en kort almindelig Betragtning over Kirke-Historiens Indhold, og beste Indretning; over dens fornemste Kilder, og brugbarste Hielpemidler. Siden følger jeg Forfatteren fra en Paragraf til en anden igiennem alle Kapitler, og forøger ham overalt med Tilsætninger, eller Forbedringer. Særdeles vil jeg befitte mig paa, at opdage de sande Aarsager til Kietteriernes Oprindelse, og fremstille dem efter deres virkelige Beskaffenhed, uden at forløbe mig paa een af Kanterne, enten ved at undskylde, eller dadle dem meer, end Sandhed taaler. I at beskrive Kirke-Lærernes Levnet opholder jeg mig kun ved det vigtigste, men deres Værker vil jeg fornemmelig søge at bekiendtgjøre,

baade i Henseende til Indholdet, og Udgaverne. Paa samme Maade, kort men grundigt, bør de øvrige historiske Begivenheder afhandles, Skikkene nemlig, Kirke-Forsamlingerne, Orthodoxiens forskellige Tilvæxt eller Aftagelse, Forfølgelserne, Christendommens Udbredelse i Rigerne, og det i Forbinding med de af den verdslige Historie hidhen hørende Tildragelser. Oplysning og Bekræftelse paa Efterretningerne skal hentes, saavidt mueligt, fra Kilderne selv. Jeg agter heller ikke reent at forbiegaae Historie-Skrivernes Stridigheder over enkelte betydelige Tilfælde. For Resten henviser jeg immer til større og paalidelige Skribenter over Kirke-Historiens adskillige Deele, for at aabne mine Tilhørere Veyen til en lærdere og udførligere Kundskab. Bliver jeg heldig nok til at fuldføre denne Plan, saa har jeg uden Tvivl intet forsømt af den Tieneste, der med Rette kan fordres af mig. Dem, mine Herrer! vil det ingenlunde siden falde vanskeligt at fortsætte et Studium, som er ledsaget af saa mange angennemme Fornøyer, naar De først have overvundet Begyndelsen, der altid koster Møye, i hvad man end foretager. I stedet for at trætte Legemet med en møysommelig og ufrugtbar Udenadslæsning, behage De kun at anspende Siælens Kræfter noget mere til Agtsomhed, Overlæg og Eftertanke, baade naar De høre her, og naar De selv paa Deres Kamre igientage Hoved-Summen af det forklarede. Deres optegnede Anmærkninger kunne tiene Dem til Veyviisning, naar De raadføre sig med større Skrifter, og kan mit Raad undertiden ved indbyrdes Samtaler komme Dem til Nytte, saa skal det heller ikke blive tilbageholdet. Bebrejdelser frygter jeg just ikke, fordi jeg betiener mig for største Deelen af vort Modersmaal. Saa meget Latin skulle vi dog vel alle have lært i vor lange Skolegang, at vi let, om det forlangedes, kunde udtrykke os i dette Sprog, helst om historiske Ting, naar Materien først er godt igiennemtænkt. Men denne behøve dog nogle, ifald jeg ellers ikke tager mærkelig Feyl, at lære først paa Dansk, om de øy skulle bedrages af Ordenes Klang, og indbilde sig at forstaae det, som de alligevel ikke have rigtigt indseet. Jeg har kun dette Ønske at lægge til endnu, inden

vort egentlige Arbeyde begynder, at og disse vore Bestræbelser af Himlen maatte velsignes med en lykkelig Fremgang, den høyeste Gud til Ære, og til en retskaffen Lærdoms desto større Befordring iblandt dem, som have bestemt deres Liv til Religionens og Videnskabernes Tieneste.

Saa vidt Balles Indledningsforedrag, der, som det første os opbevarede Program for en kirkehistorisk Forelæsning ved vort Universitet, formentlig fortjener at kjendes. I de 11 Aar, indtil Balle 1783 blev Sjælands Biskop, holdt han stadig kirkehistoriske Forelæsninger. I Begyndelsen lagde han G. Fabricius's Kompendium til Grund¹⁾, men senere omtales intet saadant Grundlag, og Balle har da maaske selv dicteret det fornødne og derved forberedt det Værk, han senere udgav, og som faar en særlig Betydning derved, at det er den første Lærebog i Kirkehistorien, som haves fra nogen dansk Forfatters Haand. Værkets Titel er:

Historia Ecclesiae Christianae in usum auditorum primis lineis adumbrata. Pars prima continet Historiam antiquioris et mediae aetatis. Haun. 1790. 8vo. (328 Sider).

Om denne Bog bemærker Provst L. Koch i sin Skildring af Balles Levned (S. 36): »Mærkeligt nok er den udkommet anonymt. Den blev aldrig fortsat og naar kun til Reformationen. Kirkehistorien var egentlig Balles kjæreste Studium, og overalt i hans Værker se vi, hvorledes han med Forkjærlighed meddeler historiske Oplysninger. Hans Lærdom var heller ikke ringe, navnlig synes han at have været godt hjemme i Kirkefædrene. Dog er hans Kirkehistorie vistnok det mindst vellykkede af hans

¹⁾ Mærkeligt nok findes dette Skrift ikke i vore offentlige Bibliotheker.

videnskabelige Arbejder. Han begynder med at fortælle Herrens Levned i al Korthed; men han glemmer at fortælle om Aandens Udgydelse over Apostlene, altsaa om Kirkens Stiftelse, og det er, som om denne Forglemmelse hevned sig helt igjennem; thi man mærker ikke, at Kirkens Historie er Historien om den Helligaands Virksomhed. Af mange Træk ses det, at han har kjendt Kilderne; men han har ikke formaaet at tegne noget levende Billede af Fortiden. Kirkens Fædre og andre af dens store Mænd ere kun nævnede for deres Skrifters Skyld; det, som gives vidtløftigst, er Kjætteriernes Historie; men det hele falder fra hverandre; det er ikke Historie, men en Samling af historiske Efterretninger.«

Denne Dom kunne vi i det hele tiltræde, dog med den Indskrækning, at Balle dog ikke ganske har forbigaaet Aandens Udgydelse, da han udtrykkelig siger, at Apostlene gik ud »donis Spiritus sancti extraordinariis instructi«. Men vi kunne ikke skjønne, hvorledes de »Behageligheder« ved Kirkehistorien, som Balle i sin Indledningsforelæsning saa stærkt anpriser, kunde komme til deres Ret ved Brugen af dette Kompendium, der, skjønt Omfanget just ikke er særdeles stort, dog indeholder en frygtelig Mængde Navne og mangler saa godt som enhver Hentydning til, at det middelalderlige Kirkeliv dog ogsaa har sine Lyssider ved Siden af de stærkt fremtrædende Skygger. Praktisk finde vi heller ikke denne Lærebog anlagt; alene den Omstændighed, at næsten alle Aarstaller skrevne med Bogstaver og ikke med Tal, gjør den ubekvem til sit Brug. Ligeledes har Forfatteren efter vort Skjøn optaget alt for meget af den almindelige Historie, hvorved den kirkelige Udvikling ikke faar den fornødne Plads.

Balle ¹begynder sin Kirkehistorie med Skildring af Jødefolkets Tilstand under Herodes. Mosheims første Afsnit handler »de statu orbis terrarum ac Judææ, quum nasceretur Servator noster«. Jablonskis Kompendium,

som Gunnerus havde benyttet ved sine Forelæsninger, begynder med »de ecclesiæ Christianæ per Christum Dominum fundatione«, og Holberg aabner sin almindelige Kirkehistorie (om hvilken mere nedenfor) med en kort Udsigt over de Religioner, som fandtes »noget for JEsu Christi Ankomst i Kiødet«. Her er altsaa Overensstemmelse, men i Virkeligheden er det, at begynde Kirkehistorien med Christus, noget forholdsvis nyt; thi i en tidligere Tid havde man som oftest, ligesom i de middelalderlige Krøniker, begyndt med Verdens Skabelse, og flere af de kirkehistoriske Arbejder, der udkom samtidig med de nævnte Værker, fulgte endnu det gamle Spor ¹⁾. Men med Gunnerus, Cramer og Balle kan man sige, at den ny Skik vandt saa fast Hævd, at ingen akademisk Lærer hos os senere tænkte paa at vende tilbage til det gamle Spor. Følgen heraf har imidlertid været, at det gamle Testamentes Historie er bleven skudt saa meget til Side, at der har været lange Tider, hvori den aldrig er bleven foredraget ved vort Universitet, idet den saakaldte Indledningsvidenskab kun har ydet en tarvelig Erstatning for den sammenhængende Historie.

Efter at Balle 1783 var bleven Sjælands Biskop, standsede han i en Række Aar sine kirkehistoriske Forelæsninger, ikke blot fordi Sommertiden nu gik hen for ham med Visitatser, men ogsaa fordi Emner, der stod i mere umiddelbar Forbindelse med hans praktiske Gjerning, navnlig den fra Universitetets Side hidtil lidet paaagtede Pastoraltheologi, nu ligesom paatrængte sig og krævede hans Opmærksomhed. Nu blev det i nogle Aar (indtil 1788) Prof. Claus Frees Hornemans Sag at foredrage

¹⁾ Dog maa det anmærkes, at de to kirkehistoriske Hovedværker fra fra protestantisk og katolsk Side, Centuriæ Magdeburgenses og Cæs. Baronii Annales Ecclesiastici begge begynde Kirkehistorien med Christus.

Kirkehistorien¹⁾. I Universitetsaaet 1785—86 læste dog ikke han men Professorerne Hector Fred. Janson²⁾ og D. G. Moldenhawer over dette Fag. Balles Udgivelse (1790) af sit tidligere nævnte kirkehistoriske Kompendium gav Anledning til, at han atter i tre Vintersemestre (1790 ff.) foredrog Kirkehistorien, men i Foraaet 1793 holdt han op dermed, og senere tillod hans anstrængende apologetiske Virksomhed ham ikke mere at vende tilbage til disse Forelæsninger. Imidlertid havde Universitetet i Frederik Münter faaet en Lærer, der omfattede Kirkehistorien med stigende Interesse og fra Maj 1789 holdt Forelæsninger derover. Da imidlertid hans Virksomhed som Docent, men navnlig som kirkehistorisk Forfatter, strakte sig langt ind i vort Aarhundrede, udsætte vi den nærmere Drøftelse af samme til en mulig senere Lejlighed.

Efter dette Overblik over de kirkehistoriske Forelæsninger ved vort Universitet i det 18de Aarhundrede vende vi os nu til samtidige Arbejder i dette Fag, der nærmest vare beregnede paa at vække og nære den store Almenheds Interesse for Emner af Kirkens Historie.

En vis Jens Christensen Bang, der 1690 havde begyndt Udgivelsen af »Doct. Luthers Herkomstis, Fødsels, Optugtelsis, Lærdoms, Modgangs, Medgangs og Endeligts Beskrivelse« (ifølge Prof. Hans Wandals Approbation til Trykken et Uddrag Mathesius's bekjendte Prædikener over Luthers Levned), maatte, »for Mangels Skyld af Liebhave«, nøjes med den første Sjettedel (til 1517); men senere fik han dog saa megen Vind i Sejlene, at han

¹⁾ 1783 anmeldte han Forelæsninger over den lutherske Reformation og de symbolske Bøgers Historie. 1784: »historiam eccl. Eusebii ceterorumque Veterum exponet«. Fra 1786 til 88 gjen-nemgik han Kirkehistorien fra Christi Tid indtil Reformationen.

²⁾ 1785 anmeldte han: »Historiam religionis et ecclesiæ recentiore exponet«.

1707 kunde lade de fem manglende Parter udkomme i Trykken tillige med en ny Udgave af den første. Længere hen i Tiden blev dog Fremstillinger af Luthers Levned et meget yndet Emne, saa at der i det 18de Aarhundrede, foruden ovennævnte, udkom i det mindste fire andre, som rigtignok alle vare Oversættelser fra Tysk, med Undtagelse af følgende:

D. Martin Luthers korte Levned-Beskrivelse, tilligemed en udførlig Efterretning om Reformationen. Af Fred. Chr. Schönau. Kbh. 1751. 4to. (126 Sider).

Forfatteren var en meget skrivende Student, der døde 1772 som Præst i Kregome. Skriftet, som er i gammel-dags, enfoldig Stil, bærer Præg af den samme Samlerflid, der udmærker Schönau's andre historiske Arbejder. Han citerer jevnlig Holberg, men dennes Aand besad han ikke. Forøvrigt havde han Aaret iforvejen udgivet en Oversættelse af en tysk Fremstilling af det samme Emne¹⁾. — Benjamin Lindner's »D. Mart. Lutheri opbyggelige Levnets-Beskrivelse, samt en udførlig Efterretning om Reformationen«, var udkommen paa Dansk 1748, oversat af Chr. Smidt, saa nu manglede der ikke let tilgængelige Oplysninger om dette Emne. Ikke desto mindre udkom 1773 Jo. Matth. Schröckh's »D. Morten Luthers Levnetsbeskrivelse, oversat af Hans Jørgen Birch« (Forfatter af de i sin Tid saa meget yndede større og mindre Bibelske Historier), og endelig mod Slutningen af Aarhundredet: J. F. W. Tischer's »D. Mort. Luthers Levnet, Bedrifter og Meninger, overs. af And. Pet. Meden«. Kbh. 1798, som to Aar efter blev oplagt paa ny og ledsaget af samme

¹⁾ D. Martini Lutheri opbyggelige Levnets-Beskrivelse, paa Tysk udgiven af D. Joh. Dan. Herrnschmidt, fordum P. P. O. i den Helleske Skrift i Halle, og nu overs. af Fred. Chr. Schönau. Kbh. 1750. 8vo. (186 Sider).

Forfatters »Philip Melanchtons Levnet« (ogsaa oversat af Meden).

Fra denne Oversigt over Lutherlitteraturen i det 18de Aarhundrede, som dog ingenlunde dermed er udtømt. da flere latinske Prøveskrifter falde ind derunder — navnlig Chr. Langemach Leth's Disputats »Martinus Lutherus, primus seculi XVI. reformator«, Hafn. 1726. 4to. — gaa vi over til den øvrige lidt efter lidt fremblomstrende kirkehistoriske Litteratur i Modersmaalet, og vi møde da først følgende, idetmindste ved sit Format anseelige Værk:

Guds Rige blant Verdens Riger udi en kort Extract af Kircke og Verdslige Historier fra Verdens Begyndelse indtil Aar Christi 1660. Hvorudi fremvisis Kirckens Liv og Verdens Løb og Guds Forsiun udi begge, enfoldeligen forestillet af den, som fortrøster sig ved Jesu Rige. Christiania 1706. Folio. (384 Sider).

Under Dedicationen til Kongen nævner Forfatteren sig som Jonas Ramus, Sognepræst til Norderhoug paa Ringerige. Hans Bog falder i to ligestore Parter, Tiden før og Tiden efter Christus. Den er indrettet saaledes, at Guds Riges Historie staar paa den ene og Verdensrigernes Historie paa den modstaaende Side, og saaledes helt igjennem, idet Forfatteren saa vidt muligt søger at holde sig til Tidsordenen. Det hele faar derved nærmest Præg af at være en synchronistisk Aarbog. Skjønt Forf. vistnok i de fleste Tilfælde har sine Efterretninger fra ældre Kompilationer, kan Skriftet dog for sin Tid have gjort ganske god Nytte, først fordi det er affattet i Modersmaalet, og dernæst fordi det indeholder mange, om end kortfattede Efterretninger og er forsynet med et udførligt Register, der letter Eftersøgningen. Til danske Forhold er der taget en Del Hensyn, fra den Tid af da dette Rige og dets Kirke træder ind under Historiens Belysning. Hver af Skriftets to Parter ender med en kort, men ikke

ganske uheldig versificeret Oversigt. Slutningen heraf lyder som følger:

Hav Tak, o gode Gud, som lod dit Lys oprinde
 For os, i Mørket sad, at vi kan Vejen finde,
 som vi skal vandre paa. Lad Guds Ord hos os bo!
 Neddæmpe Satans Magt, giv Kirken Fred og Ro!
 Lad Lyset Fremgang faa, og Sandhed stedse trives,
 At Falskhed, Hykleri og Løgn tilbagedrives;
 Tilstoppe deres Mund, sig sætte mod dit Ord,
 Lad Slangen slikke Støv og æde Muld og Jord!
 Den sande Christendom Gud mægtelig forsvare!
 Vor fromme Øvrighed og naadelig bevare!
 Gud være deres Skjold og deres store Løn,
 Som staa ved Sandheds Ord! Det er min sidste Bøn.

Udgivelsen af Skriftet var bleven forhalet af en tre-dobbelt Censur (1. af Stiftets Biskop, 2. af en theologisk Professor, 3. af Decanus i det filosofiske Fakultet), som hver især havde taget mindst et halvt Aar¹⁾, men det synes at have tilfredsstillet en virkelig Trang, eftersom et 2det Oplag, med Continuation til Aaret 1730, ved Jørgen Westerholt, udkom i Kjøbenhavn 1736, Fol.

Langt mere stemmende med vor Tids Smag er dog det Værk af beslægtet Natur, som den bekjendte Enevold Ewald, Præst ved Waisenhuset, udgav faa Aar efter under Titel:

Tiids-Register over det Gamle Testamentes
 Kirke-Historie, tilligemed de merkværdigste Ting
 i den Verdslige Historie. Kbhvn. 1741. 8vo.
 (258 Sider).

¹⁾ Christiania-Biskoppen D. Hans Munchs Censur over 1ste Del er dateret Juni 1701; men Bogen bærer Trykkeaaret 1706.

Tiids-Register over det Nye Testamentes Kirke-Historie, tilligemed de merkverdige Ting af den Verdslige Historie, i besynderlighed i saa viit, som de have nogen Connexion med Kirke-Historien. Kbhvn. 1742. 8vo. (904 Sider).

Dette Skrift, og da fornemmelig dets 2den Del, der gaar indtil Forfatterens Tid, er et særdeles brugbart Arbejde, der vidner om megen Flid og Nøjagtighed, saa man uden Tvivl endnu ofte med Nytte vil kunne spørge det til Raads. Den Form, Forf. har valgt, tvinger ham til at fatte sig i Korthed, men han har paa en heldig Maade forstaaet at faa det vigtige frem og at undgaa den trættende Ordrigdom, som ellers var hin Tids Skjødesynd.

Det religiøse Opsving i første Del af det 18de Aarhundrede synes at have fremmet Sandsen for og Lysten til at erhverve et dybere Kjendskab til Kirkens Historie, særlig i det ældste Tidsrum. Herpaa tyder de forholdsvist talrige originale Skrifter og Oversættelser, som nu efterhaanden saa' Lyset. Af de sidste kan saaledes mærkes følgende Skrift af en berømt engelsk Forfatter:

William Caves Første Christendom eller de gamle Christnes Guds-Dyrkelse i det Nye Testamentes første Tider. Af Tydsk paa Dansk oversat. Kbhvn. 1740, 8vo. (671 Sider).

Oversætteren nævner sig ikke, men skal ifølge Worms Lexicon over lærde Mænd have været Jakob Jensen Müller, Præst i Dover og Venge. Da denne imidlertid døde 1730, maa Oversættelsen være udgiven af en anden. Som en Bearbejdelse eller Gjenklang af Will. Caves »Apostolici or the history of the primitive Fathers« kan man vistnok betragte følgende ret praktisk indrettede kirkehistoriske Arbejde, som den for sin vidtløftige Sprog-lærdom bekjendte Mag. Jørgen Ursin efterlod, og som 17 Aar efter hans Død udgaves af hans Søn:

Mag. Georg Ursins, fordum Guds Ords Tiener først ved den Danske og Norske Kirke i London i Engeland og siden udi Nascow i Lolland, Kortfattede Samling af de Apostoliske Fædre, som i Apostlernes Tider, eller kort derefter have leved, samt Endeel af de fornemmeste Fædre udi de 3de første Hundrede Aar deres Levnets og Endeligts Historier. Kbhvn. 1744, 8vo. (400 S.).

Udgiveren, Frideric Ursin, Phil. Baccal. & Juris Studios., om hvem det vides, at han, efter længe forgjæves at have solliciteret, døde paa Rejsen til Vestindien, da han var bleven udnævnt til Byfoged paa St. Croix, fortæller, at Faderen havde efterladt Arbejdet ufuldendt, hvorfor Sønnen havde suppleret det efter Cave, ligesom det var hans Agt paa Grundlag af dennes Værk paa lignende Maade at behandle det 4de Aarhundredes Kirkefædre. Et saadant Skrift udkom dog ikke ¹⁾. I det ovennævnte findes derimod korte eller længere Biografier af følgende Mænd: Stephanus, Philip Evangelist, Barnabas, Timotheus, Titus, Dionysius Areopagita, Clemens Romanus, Simeon, Ignatius, Polycarpus, Qvadratus, Justinus, Irenæus, Theophilus, Melito, Pantæus, Clemens Alexandrinus, Tertullian, Origenes, Babylas, Cyprian, Gregorius Theumaturgus og Dionysius Alexandrinus. Angaaende en Del af de nævnte »Fædre« vil man i vor Litteratur neppe andensteds finde saa udførlige Efterretninger, som dem Ursin her har samlet, og hans Værk maa derfor kaldes fortjenstligt, selv om nyere Studier selvfølgelig have bevirket, at ikke saa lidt vil være at rette og tilføje deri, ligesom Formen ikke mere tilfredsstillende vor litterære Smag.

¹⁾ Derimod udgav Fred. Ursin samme Aar (1744) af Faderens Efterladenskaber: Kortfattet Beskrivelse over St. Jacobs Apostels Liv og Levnet.

Medens de sidstnævnte Værker have en udpræget kirkelig Karakter, gjælder dette derimod ikke det Værk, som i Retning af Udbredelse af kirkehistorisk Kundskab blev af størst Betydning blandt det 18de Aarhundredes Frembringelse her til Lands, nemlig:

Almindelig Kirke-Historie fra Christendommens første Begyndelse til Lutheri Reformation, ved Ludvig Holberg, Assessor Consist. & Professor Hist. Hafn. Kbh. 1738, 4to. 2 Dele. (368 + 368 Sider). 2det Oplag udkom Kbh. 1740.

Forfatteren har i »Fortalen« med saa stor Udførlighed udtalt sig om sine Bevæggrunde og sit Maal, at man ved at gjennemlæse den allerede vil have vundet en god Forestilling om hele Arbejdet. »Det skulde«, siger han, »vel synes ufornødent at forfatte nogen ny Kirke-Historie, saasom man har overflødigen nok udi de gamle, og de samme ere udi saadan Mængde, at man eene af universale geistlige Historier kand formere et maadeligt Bibliothecque. Men hvad derom end kan siges i Henseende til andre Steder, saa passer det sig ikke paa dette Land, som aldeeles ikke laborerer af Overflod paa deslige Bøger; Tvertimod, intet Studium er meenige Mand mindre bekiendt, end det, som angaaer Kirke-Historien; Hvorudover mange have længe anseet en almindelig Kirke-Historie paa Dansk som et høyt fornødent Verk, og er jeg for nogle Aar siden ombeden at lægge Haand paa saadant Arbeide«. Selv om der imidlertid var et større Forraad paa slige Skrifter, antager Forfatteren dog, at en ny Fremstilling ikke var overflødig, naar den kunde meddele Stoffet i en behageligere og lettere tilgængelig Form, da han mener, at Kirkehistoriens Tilsidesættelse for en stor Del kom deraf, at den sædvanlig var meddelt paa en saa tør og aarbogsmæssig Maade, at Læsningen af den er bleven anset som »et ubehageligt og nedrigt Studium, som gemeenligen relegeres allene til dem, der ligesom ved

aarlige Gager ere dømte til at studere«. Dette var vel Grunden til, at »Folk af Stand«, der ellers gjerne læste Historier og havde erhvervet stor Kundskab deri, dog vare ganske ukyndige i Kirkehistorien, noget, hvori de imidlertid gjorde uret, da den gejstlige og den verdslige Historie var saa nøje knyttet sammen, »at hvo der ikke har læset begge, har intet læset«. For nu at raade Bod derpaa havde Holberg stræbt »at sammenstøbe geistlige og verdslige Historier, dog saaledes, at de sidste anføres kun korteligen, og saa vit de tiene til at oplyse de første«.

Hans anden Hovedbestræbelse gik ud paa Upartiskhed. Ved Exempler oplyser han, hvor ofte denne Hovedfordring til en Historieskriver var sat til Side af dem, der havde behandlet Kirkehistorien. Men forøvrigt indrømmer han, at en fuldkommen Upartiskhed var et *pium desiderium*. Selv havde han gjort sig sin bedste Flid for »at efterlede Sandhed; og har jeg derfor holdt nødigt udi dette mit Arbeide, at lægge ved den ene Side af mit Skriver-Bord en Roman-Catholsk Skribent, og ved den anden Side en Gottfried Arnold. Jeg tilstaaer gjerne, at mit Skrift saaledes er indrettet, at enhver kand uden Møye giette sig til, at ieg ikke har været med at underskrive det Tridentinske Concilio, og at Pavernes og de Romerske Geistliges Laster blive overalt afmalede med en livagtig Farve. Men hvo kand skrive de fordervede Tiders Kirke-Historie, uden at forfalde til saadant«! »De haardeste Beskyldninger, jeg har anført, ere tagne af Roman-Catholske Skribentere, ja af Munke-Krøniker selv, som ere forfattede, da Pavernes Magt var paa den høyeste Spidse. Deres Vidnesbyrd ere tilforladelige, og kand man bedre fæste Troe til deres Invectiver mod Paver og Bispe, end deres Historier om Mirakler og Jertegn. Vil nogen holde for, at man herudi kand gaae for vidt, og at det er bedre at dølge deslige Laster, end at lægge dem for en Dag til Christendommens Beskæmmelse, da kand dertil blandt andet svares, at det er fornødent at beskrive Christen-

dommens elendige Tilstand, for at vise Reformationens Nødvendighed. Jeg haver dog herudi været meere moderat end de fleeste Protestantiske Skribentere«. »Med Kirke-Fædrenes Lyder har jeg ikke glemt ogsaa at afmale deres Dyder; Det samme har jeg ogsaa i Agt taget med Kiettere. Jeg har stræbet at give enhver det ham tilkommer«. »Af Arii, Nestorii, Eutychis og andres Beskrivelse sees, at jeg er ikke enige med dem, som udi Theologie formere Factioner. Jeg gjør med Roman-Catholske og mange Protestantiske Skribentere bemeldte Hæresiarcher ikke til Fandens Lemmer, gjør dem ey heller med Gottfried Arnold til gode og u-skyldige Mænd. De saa kaldte piæ fraudes legger jeg ofte for en Dag, saasom jeg holder for, at den christne Kirke ingen Tjeneste dermed skeer, og at Christi Lærdom er saa vel grundet, og saa overflødigen beviset, at den ikke behøver saadanne Paafund.«

Om sine Kilder bemærker Holberg, at skjønt han har »taget adskillige nye almindelig gode Historier til Hielp« og af og til benyttet andres Citater, saa er han dog i mangfoldige Tilfælde gaaet tilbage til de oprindelige Kilder, »saa at dette mit Verk er ikke løselig skrevet, men heller med temmelig Møye og Besværlighed, saasom det har været en Fornødenhed at igiennemløbe en stor Mængde af medii ævi Scriptoribus, hvilket er det samme, som at leede efter Guld-Klomper udi store Dynger af U-reenlighed«.

Efter at have karakteriseret de sex Perioder, hvorunder han har behandlet Kirkehistorien indtil Reformationen, vender Holberg tilbage til »en almindelig Betænkning« over sit Skrift, idet han siger: »Jeg har beflittet mig paa at skrive en sammenhængende Historie, saaledes at endogsaa Læge Folk kand finde Smag i dens Læsning; Lærde Folk kand ogsaa derudi finde hvad de pleye at søge, saasom Verket er fuld af Critique og Disquisitioner over omtvistede Materier, skjønt jeg anfører alleene stridende Meeninger, uden at decidere i noget,

hvilket baade er efter historiske Regler meest sikkert for Scribenten; Thi at sætte sine Kræfter til ved at arbeide for Publico, og til Arbeids-Løn at faae Titel af Kietter, er noget, som jeg vil gierne overlade til andre«. Han anfører derpaa en Række Exempler paa, hvorledes han har mildnet de skarpe Domme, som af tidligere Forfattere ere udtalte over forskjellige Kjættere, Paver og andre fremtrædende Personer. Naar nogen alligevel vilde sige, at han havde »skjemtet« vel meget med Paver og gejstlige i Tiden nærmest før Reformationen, da kunde han dog ikke indrømme, at der var gjort dem Uret. Han vilde gjerne have anført noget godt om dem, hvis saadant havde været at opdage, men »paa den Ager, hvor intet er at finde uden Klinte, høstes intet uden Klinte«.

Naar han ikke havde udstrakt sit Værk til Tiden efter Reformationen, da kom det af, at den paafølgende Kirkehistorie efter hans Tanke ikke ret vel kunde »befattes under en almindelig Historie, saasom efter Reformationen der ere saa mange independente Kirker, hvoraf enhver haver sine Love«. »Den udføres derfor bedre udi særdeles Historier, som Dannemarks, Englands, Hollands Kirke-Historie etc. Alleene Historien af alle Roman-Catholske Lande kan vel udføres udi en almindelig Historie, efterdi de alle endnu staae under eet Hoved, og regieres paa een Maade«. Han havde dog mod Slutningen tilstrækkelig antydning, hvorledes han dømte om den Nødsstand, der havde fremkaldt Reformationen. »Odieuse Titler, som tiene til intet, uden at forbitte Gemytterne«, havde han dog ikke brugt. »Saaledes har jeg ingensteds brugt det Ord Papist; ligesom jeg ogsaa overalt udi Historien har holdt mig fra de sædvanlige Titler, som af Protestantiske Skribentere gives Paverne; Jeg kalder Rom Rom og Paven Pave, holdende for, at de Ord Anti-Christ, Gog, Magog og Babylonisk Hore passer sig heller til Strids-Skrifter og Theologiske Manifeste, end til Historier, hvorudi alting maa fortælles uden Aigreur; Og er det i

den Henseende, at jeg ofte igiendriver een og anden Beskyldning, som uden Beviis og Rimelighed er gjort imod de Romerske Paver, om hvis u-ordentlige og voldsomme Opførseler jeg i Almindelighed haver saadanne Tanker, at de heller maa tilskrives Tiden, end Personerne, saasom Tilstanden var saaledes, at det var umuligt at være en duelig Pave og en skikkelig Mand tillige«.

Holbergs klare historiske Blik fremtræder dog navnlig i hans Dom om Luther, hvilken derfor til Slutning her skal anføres: »Den Berømmelse, som jeg tillægger Luthero, skulde vel af nogle holdes for outreret, helst efterdi samme store Mand ikke var uden Feyl, især i Henseende til hans skarpe og fri Skrive-Maade. Men man kand sige, at hvis Lutherus i alle Ting ikke havde været saaledes dannet, havde maa skee Reformationen bleven qvalt i dens Fødsel. Hans Fripostighed, som nogle kalde Fremfusenhed og Grovhed, havde undertiden den herligste Virkning. Den Dristighed, han lod see udi offentligen at brænde den Canoniske Ret, blev af mange anseet som en Inspiration, saa at de, som tilforn balancerede, toge ikke i Betænkning at indrullere sig under en Mands Standart, hvis u-gemeene Assurance gav tilkiende, at han ikke tvivlede om Sagens Udfald; og at [han], endskiønt han ikkun var en ringe Munk, der havde reiset sig op imod eet af de mægtigste Monarchier i Verden, tracterede Paven ikke anderledes, end som smaa Skole-Drenge, ja vilde af ingen Accord eller Fred høre, uden Paven maatte give sig paa Naade og U-naade. Lutherus var derfor en Mand, som man kand admirere, endogsaa i hans Feyl. Thi hans Iver var saa stor, at den gik, som man siger, over alle Bredder. Hvad som hos nogle kand holdes for Feyl, kand undertiden hos heroiske Gemytter ansees som Dyder, og har man Exempler paa, at visse Ting, som gøres imod Reglerne, have behaget Gud selv, efterdi de have reiset sig af Iver og Nidkierhed. Kort at sige, hvis Lutherus havde besiddet alle Melanchthonis Dyder, hans Sagtmodighed,

Forsigtighed, Betænksomhed og andre Qvaliteter, som gemeenligen recommenderes i Moralske Bøger, havde det maaskee kommet an paa en Capitulation, og de mange Lande, som ere satte udi den Evangeliske Frihed, havde maa skee ladet sig nøye med Kalkens Tilladelse i Naderen, men i det øvrige blevet under forrige Aag. De, som lægge Luthero dette til Last, at han var en lystig skiemtsom Mand, der intet tækkeligt Compagnie og Samqvem forsagede, ere de, som have giort sig en falsk Idée over Christendom, eller rettere, de eftertænke ikke, at en Mand, der havde Arbeide og Fortrædeligheder, som 10 af de største Genier kunde succumbere under, behøvede saadan Sindets Recreation. Hvad hans Dyder angaaer, da tilstaae hans Fiender selv, at han var oprigtig, aabenhiertet, veltalend, og eet af de største Genier, som Verden har produceret; Hvorudover jeg holder for, at intet maa tages fra den Berømmelse, jeg har lagt paa ham. De Roman-Catholske hade ham saaledes, at de tillige admirere ham, og er ingen Tvivl paa, at jo mange Feyl af dem ere ham paadigtede, allene for at giøre Reformationen forhadt, og at indbilde Almuen, at Gud ikke kunde betiene sig af saadant Redskab til et saa stort Verks Fuldbgyrdelse«. — — »Endeel have, for at formindske noget af den Berømmelse, som tillægges Luthero, i Henseende til dette Reformations-Verk, foregivet, at Reformationen havde gaaet for sig, endskiønt Lutherus aldrig havde været til; Thi, sige de, Bogtrykkeriets Invention, Boglige Konstere Forfremmelse, den hellige Skrifter Læsning, Pavernes tiltagende U-ordentlighed vare tilstrækkelige Phænomener og Advarsler om forestaaende Reformation. Denne Mening er vel ikke ilde grundet; Men det synes u-vist, hvor vidt en saadan Reformation vilde have gaaet, hvis en mindre nidkiær Mand, end Lutherus, havde plantet sin Standart imod det Pavelige Herredom. De Skrøbeligheder, hvoraf det gamle Persiske Monarchie laborerede under de sidste Konger, vare store Forvarsler om forestaaende Uheld;

Men det er ikke troeligt, at det heele Herredom, sær i saa kort Tid var blevet kuldkastet, hvis Grækerne havde havt en anden Anfører, end den store Alexander, en Mand, der intet vilde lade sig aftvinge, om Asien end havde været eengang saa stor. Man kand nogenledes slutte af de endnu værende Roman-Catholske Riger og Land, hvor vidt Reformationen havde strakt sig, hvis der ikke havde været saadan forunderlig Anfører, som Lutherus. Hvert Land havde maaskee ladet sig nøye med at erhverve et og andet Regale, som Keysere og Konger havde af Paverne været aftungne, og alle udi Almindelighed havde drevet alleene paa de groveste Ceremoniers Afskaffelse, men Hoved-Posterne havde blevet, som de vare, og endnu ere i samme Lande; Thi alle havde taget i Betænkning at gjøre Skaar udi den indprentede Artikel om Kirkens Infallibilitet og Christi Vicariat. En hver anden Reformator havde maaske taget sig for alleene at examinere de Pavelige Decretalia, hvilke der vare ægte eller uægte, og at igiendrive een Canon ved en anden, saa at Reformations-Verk havde blevet en Nodus Gordius, hvilken D. Morten Luther løser paa Alexandri Maade, og uden at gjøre mange Complimenter, kaster det eene med det andet paa Ilden, hvorved alting blev bragt til et aut nihil aut totum, og alt Haab om Accord og Capitulation til intet giort. Man maa derfor fornemmeligen give Gud Æren, men tilligemed ansee Lutherum, som det beqvemeste Instrument blant de Tiiders Mennesker, som Gud betienede sig af for at kuldkaste et Herredom, hvis lige udi Styrke ikke havde været fra Verdens Begyndelse. Jeg siger, kuldkaste et Herredom; Thi udi de Riger og Lande, som endnu erkiende Paven for Christendommens Hoved, er Rigernes Form meget forandret, saa at Bud og Befalinger ere forvandlede til Bønner og høflige Monitoria, Excommunicationer anseete som fulmina bruta, og mange af de groveste Misbrug hævede; Hvilket tilstaaes at være en Virkning af samme Reformation. En stoer Deel andre

Riger og Lande derimod ere satte udi en fuldkommen Frihed, og u-anseet de mange Machiner, som derimod ere reysede, derudi bestandigen have continueret indtil denne Dag; Saa at Christendommen overalt har paa somme Steder faaet en anden Skikkelse, Bispe og Præster af Ryttere ere forvandlede til Siæle-Sørgere, og Evangelii Lys siden den Tiid klart har skinneth.

Som allerede disse Prøver af Fortalen vise, udmærker Holbergs Kirkehistorie sig ved et frisk og sundt Blik paa mange Forhold. Naar flere Forfattere fra en senere Tid (som G. L. Baden, Rasmus Nielsen o. a.) ere gaaede paa Jagt efter Spor af Rationalisme i Bogen, da veed jo enhver, at Holberg var rationelt anlagt; men forøvrigt var det langt fra hans Hensigt at ville underminere Christendommen. Indrømmes maa det vel, at det ikke var et kirkeligt Formaal, men Trangen til en dybere historisk Indsigt, end den man kunde komme til ved den verdslige Historie alene, der gjorde Holberg til Kirkehistoriker. Men dermed udelukkes det ingenlunde, at man ved Læsning af hans Bog kan finde Styrkelse for sin Tro paa den providentielle Styrelse, der særlig har aabenbaret sig gennem Kirkens Levnedsløb. Undres maa man i ethvert Tilfælde over et saa urigtigt Raisonnement, som det N. M. Petersen fører i Marken ¹⁾, naar han siger, at det var de fri Anskuelser, der, »just fordi de maatte være en Torn i Øjet paa mange rettroende«, strax forskaffede Holbergs Kirkehistorie en rivende Afsætning. Man faar nærmest det Indtryk, at Petersen ikke har læst andet af Bogen end Fortalen og et Par Citater hos G. L. Baden. I ethvert Tilfælde maa en Historiker spørge, hvor var 1738 den Skare af Fritænkere, der med Begjærlighed kastede sig over Holbergs Kirkehistorie og i den fandt et Udtryk for deres egen Opposition mod Kirken? I Danmark og Norge fandtes den ikke. Men der var sandelig

¹⁾ Bidrag til den danske Literaturs Historie, 1ste Udg. IV, 659—9.

ikke noget underligt i, at første Gang Kirkens Historie fremstilledes i Modersmaalet i en almenlæselig Form, at der da var mange — ogsaa blandt de troende — som med Glæde tilegnede sig denne smukke Gave fra en Mand, der havde vundet sig et stort Navn som Skribent, om end hans Forfattervirksomhed hidtil mest var gaaet i andre Retninger. At Holberg paa sin Maade harcellerer med Paver og Munke, har neppe voldet sønderligt Anstød. Hans vittige Skjæmt kan visselig mangen en Gang bringe Læseren til at trække paa Smilebaandet, men nogen Spot over den sande Christendom vil man ikke finde hos ham. Tvert imod er han paa sin Maade dens Talsmand, selv om det maa indrømmes, at hans Blik ikke altid trængte dybt nok ind, og at han langt mere holder sig til Kirkens ydre Historie end til dens indre Liv.

Holbergs almindelige Kirkehistorie, der 1765 udkom i 3die Oplag, er i vor Tid (1867—8) paany udgivet af F. L. Liebenberg for Samfundet til den danske Literaturs Fremme. Endnu medens Forfatteren levede, udkom Værket paa Tydsk (Copenh. u. Leipz. 1749 4to.) oversat af Georg August Detharding, Prof. Hist. et Antiquit. i Altona. I denne Skikkelse blev det fortsat indtil Aaret 1750 i 2 Dele (1762—4) af J. L. Köhler, og dennes Værk, der forøvrigt ikke har nogen Lighed med Holbergs hverken i Aand eller Stil, men vel indeholder en hel Del med Flid samlede Efterretninger, blev siden oversat paa Dansk og forøget med en Del Notitser vedrørende Danmarks Kirkehistorie. Oversættelsen, som neppe har gjort nogen Lykke, og nu kun sjældent ses, har til Titel:

Herr Ludvig Baron af Holbergs almindelige Kirkehistorie fra Lutheri Reformation indtil det Attende Seculum fortsat af J. L. K. oversat paa Dansk og forøget med den Danske Kirkehistorie. 3—4 Del. Sorø 1769. 4to. (1104 Sider).

Det eneste Fortrin, nærværende Værk har for Holbergs eget, hvis Navn det uden nogen Ret bærer, er, at

det er forsynet med et udførligt Navneregister. Den danske Oversætter, som ikke nævner sig, men hvem Til-lægene vedrørende den danske Kirkes Historie (mest ud-dragne af Pontoppidans Ann. eccl. Dan.) skyldes, er Præsten Andreas Rejersen, der dog har erhvervet sig større Fortjeneste ved sin Oversættelse af Flav. Josephi Jø-diske Krønike, 1750—7 i 3 Dele (udgiven paany for nogle Aar siden i Norge) og ved sin Beskrivelse af St. Bendts Kirke i Ringsted (1779, 4to) ¹⁾.

Liebenbergs ovennævnte ny Udgave af Holbergs eget Arbejde foranledigede, at Prof. Rasmus Nielsen 1867 ud-gav et Skrift »Om Holbergs Kirkehistorie og Theologie«. Det indledes med, at Forfatteren opstiller et Par Straa-mænd fra det 18de Aarhundrede, som have begaaet den Forbrydelse ikke at omtale Holbergs Kirkehistorie, og som han til Straf derfor og til Holbergs Ære banker saa lystig af, at Støvet staar Læseren om Ørerne. Den sidste Del af Skriftet er særlig viet til R. Nielsens kjære og stadige Tanke, Nedmanelsen af det theologiske Spøgelse. Dertil maa nu Holberg nolens volens yde sin Bistand. Men forøvrigt fremdrages forskellige Ytringer, der ere beteg-nende for dennes kirkehistoriske Forfatterskab, og i Nielsens bekjendte kvikke Stil gjøres flere træffende Bemærkninger, hvis Rigtighed vi ikke finde os kaldede til at bestride.

Holbergs store samtidige, Hans Gram, hvis dybe kirkehistoriske Viden ikke kan betvivles, har i denne Ret-ning dog kun beriget Litteraturen med nogle smaa Af-handlinger over meget specielle Emner (om Skrifte, Skrifte-maal osv., om Dimmelugen), som der derfor ikke er videre Anledning til at dvæle ved.

Fra disse Stormænd i Litteratur og Videnskab vende vi os til »dii minorum gentium«, og da først til Forfatteren

¹⁾ En lille kirkehistorisk Monografi af ham er: Pave Clementis XI. Bulla Unigenitus med dens historiske Beskrivelse til vore Tider. Aalborg 1769. 8vo.

af et stort kirkehistorisk Arbejde, om hvis Nytte eller Fornødenhed vi dog have noget vanskeligt ved at overbevise os, navnlig efter at Holberg havde behandlet en stor Del af det samme Emne paa en langt mere tiltalende Maade, end det er sket i følgende Skrift:

Esaiæ Fleischers Colleg. Schol. Roeskildens. Historiske Skrifter, Første Bog. Første Deel, indeholdende en kort Beskrivelse om Pavedømmets Opkomst, Tilvext og Magt, da det var paa det Høieste; item hvorledes samme igien har taget af, og hvad Magt Paven har paa nærværende Tid; Videre om hans Indkomster samt om de Geistlige under Pavedømmet, og endelig, om de fornemste Lærdoms-Artikler i den Catholske Religion. Kbhvn. 1757 i Kvart (504 Sider).

Alt det, som anføres i denne Titel, findes dog ikke i dette Bind, men en Del deraf i et 2det Bind, der udkom i Sorø 1758 (444 Sider) og særlig omhandler »de Roman-Catholskes Hoved-Lærdomme og Ceremonier, samt ved hvad Midler deres Religion fornemmelig holdes ved Magt«. Blandt de Midler, Paverne have anvendt, er Inquisitionen især omtalt med stor Udførlighed. Endvidere er i Slutningen af dette Bind paabegyndt en Fremstilling af de enkelte Pavers Historie. Denne fortsættes i Værkets 3die Bind, Sorø 1759 (1066 Sider), der fører Pavehistorien ned til Forfatterens Tid. Det er, som man vil se, en meget stor Plads — omtrent 2000 Kvartsider — Forf. ofrer paa sit Emne, der er behandlet i hvad man dengang ansaa for en populær Stil. Værket vidner da ogsaa om en meget udbredt Læsning. Ved Enden af 1ste Bind bemærkes, at Grev J. L. Holstein paa Ledreborg havde stillet sit udmærkede Bibliothek til Forfatterens fri Benyttelse. En Mængde Kilder citeres; men om disse ere benyttede med fornøden Kritik, kan nok af og til være nogen Tvivl underkastet. Den historiske Beretning, som

meddeles, er ikke smigrende for det romersk-katholske Væsen, hvis mange Synder Forf. ikke føler Kald til at dække med nogen Kjærligheds Kaabe. Ligesom Holbergs Kirkehistorie er Skriftet nærmest beregnet paa at være Almenlæsning, og de talrige Anekdoter og betegnende Træk, f. Ex. Skildringen af Inquisitionens Rædsler og Skjændselsgjerninger, gjør det ogsaa for en Del ret vel skikket dertil. Men der maa en egen Smag til for at sætte sig til at skrive tre tykke Kvarthind over et Emne, der er saa lidet tiltalende som Pavernes Historie, navnlig naar intet egentlig videnskabeligt Øjemed var forbundet med denne Syssel.

Har man faaet nok af lidet opbyggelige Pave- og Munkehistorier, da kan det være ganske velgjørende at vende sig til Emner af en mere forfriskende Natur, om de end for en Del ere hentede fra de samme Kilder, hvoraf ovennævnte Forfatter har øst.

Nordmanden Ejler Hagerup, Præst i Højland i Christianssand Stift (siden Præst i Arendal, Dr. theol., Biskop i Ribe, theologisk Professor, Biskop i Bergen og endelig i Christianssand, hvor han døde 1788) tog Anledning til Indførelsen af den nu brugelige Konfirmation til at forfatte

Historisk Beretning om de Unges Confirmation udi deres Daabes Naade, saaledes som den haver været brugelig i den første Christen Kirke; fordervet formedelst Misbrug udi de senere Tider, og endelig ved det salige Reformations Værk til Opbyggelse fornyet. Kbh. 1757. 8vo. (80 Sider).

Skriftet giver god Oplysning om Emnet og vidner om Læsning og Lærdom¹⁾. Dette gjælder ogsaa et ganske vakkert lille Skrift af samme Forfatter:

¹⁾ Tidligere var det samme Emne behandlet af en slesvigsk Forfatter, Trogillus Arnkiel, Christliche Confirmation derer Catechumenen, von der Apostel Zeit an bissher. Schlesvig 1693. 4to. (Andet noget forøgede Oplag udkom smst. 1698).

Forsøg til en historisk Underretning om de saakaldte Catechumenis eller Lærlinge og Catechismus-Børn udi den første Christne Kirke. Kbh. 1759. (80 Sider).

Et tredie kirkehistorisk Arbejde af E. Hagerup har til Titel:

Merkværdige Exempler paa de hellige Martyrers svare Lidelser og seyerrige Troe og Taalmodighed udi de ti store Forfølgelser, som under den Hedenske Øvrighed udi de trende første hundrede Aar efter Christi Fødsel overgik Christenheden. Til almindelig Opbyggelse samlede og til Trykken befordrede. Kbh. 1761. 8vo. (304 S.).

Som Titelen viser, er dette Skrift mere beregnet paa Almenlæsning end de to fornævnte, og at det har egnet sig dertil, fremgaar formentlig af den Omstændighed, at et 2det Oplag udkom i Bergen 1777. For christelige Lægfolk vil det sikkert endnu have sin Tiltrækning.

Dette tør vi derimod mindre antage om følgende Skrift, der i Stil og Indhold er af den Slags Mellemting mellem videnskabeligt og populært, som Fortiden synes bedre at have kunnet finde sig til Rette med, end Nutiden kan det:

Bibel- og Kirke-Historie fra Verdens Begyndelse indtil det 18de Seculum efter Christi Fødsel, hvorudi GUDs Kirkes og Lærdoms Tilstand, berømmelige og lærde Mænd og Skribentere, dens Fiender, Forfølgere og Kiettere, samt andre dertil henhørende mærkværdige Ting, tydelig og paa korteste Maade bliver forklaret af Owe Thorning, Sogne-Præst ved Toftlund Meenighed i Riber Stift. Kbhvn. 1771. 2 Dele i Kvart. (112 + 368 Sider).

Bogen, der i første Del behandler Tiden før, og i den anden Tiden efter Christi Fødsel, vidner vel om ikke ringe Læsning, men er skreven i en pedantisk Stil og rigelig besat med Trykfejl (f. Ex. Universitetet i Trane-kjær [Franecker] og andre af den Slags). Den er anlagt efter et vist Skema, som med stor Konsekvens følges gennem de forskellige Tidsrum — efter Christi Fødsel danner hvert Aarhundrede et saadant. Hvert Tidsrum falder nemlig i følgende tre Afdelinger: »I. Kirkens Tilstand, fornemmelig i Henseende til dens Udbredelse og Forfølgelse. II. Personerne i Kirken, nemlig herlige og berømmelige Mænd, som Fædre, Skribenter og Lærere. Desuden andre, som have levet til samme Tid, men ere at agte som Kjætttere og Schismatici. III. Religionen, saa vel indvortes i Lærdommens Puncter og Christendommens sande Væsen, som udvortes i Ceremoniernes, Embedernes og Disciplinens Førelse, hvortil kommer Concilierne, Academierne, Skoler og andre lærde Ting«. Et saadant Skema har sine Fordele, og da navnlig at man let kan finde, hvad man søger, men ogsaa sine Mangler, særlig at en sammenhængende Fremstilling bliver vanskelig og Gjen-tagelser uundgaelige.

I Fortalen bemærker Forfatteren: »Dette Skrift lægges frem for min gunstige Læsers Øjne i den Henseende (o: Hensigt), at man med ét kan læse der udi, hvad som ellers i mange Bøger var at hente og samle, og paa adskillige Maader fremsat. Den er den første (!) i sit Slags, der paa den Maade i det danske Sprog har set Lyset. Ramus har vel paa Dansk paa en anden Maade fremdraget noget af Kirkens Tilstand, og Professor Ewald har i stykkevis indrykket det verdslige og gejstlige i sin Tids-Register, og dette er vel et fortræffeligt Værk, og er at anse ligesom en Indledning til en almindelig Historie og Grunden dertil. Men som den befatter saa meget, saa indbefatter den alt for lidet af det nødvendige af Kirkens

Tilstand. — Jeg har med dette Skrift villet give baade det nødvendige samt og en Sammenhæng i samme, og derfor indført enhver Ting under sit Navn og paa sit rette Sted, og det saa tydeligt, at hvo, der læser det, kan let gjøre sig et sammenhængende Begreb om de fleste Ting, og følgelig deraf naa en tilstrækkelig Kundskab om samme. Og som jeg havde i Sinde endog at fornøje en læg Læser, er det skrevet paa vores Modersmaal. Dette er sket forhen i det græske og latinske, at visse Skribenter har paa deres Modersmaal søgt at gjøre det samme længe forhen. Og ser vi nu Tydskere, Franskmænd, Englændere og andre Nationer at gjøre det samme, for desmere at udbrede deres Landsmænds Kundskab. Hvorfor kan vi Danske ikke og gjøre det samme? da manges en læg og verdslig Person kan, for at forslaa Tiden, tage hellere saadan en Bog end en anden for sig!»

Som man vil bemærke, nævner Thorning hverken Holbergs eller Fleischers kirkehistoriske Arbejder. Derimod gaar han i sin Fortale stærkt løs paa »de avindsyge Kritikere« og oplyser ved en Mængde Exempler, hvorledes den ene Kirkehistoriker har »skarpt censureret« den anden, hvad han mener ikke fører til noget. Om sig selv bemærker den gode Mand: »Som mine Kræfter ere kun ringe og mit Hoved ej oplagt der efter, men min Intention redelig, min Vilje god og bedre end Gjerningen, saa vilde jeg ydmygst som kjærligst bede, at min højgunstige Læser vilde ikke tilspidse sin Pen alt for haardt imod mig, og falde an med sin skarpe Kritiks Strengthed paa saa ringe et Subjectum, men hellere bruge Kjærligheds Kaabe og anse Viljen for Gjerningen. Den Inclination jeg i min Ungdom har haft til dette Studium, og især fornøjede mig udi, da jeg havde den Lykke at gaa paa den store Grams store Bibliothek, har animeret mig dertil; men de fleste Omstændigheder, jeg siden den Tid er bleven nedtrykt udi, har forvoldet, at jeg ey har kunnet gaa højere.« Denne Opfordring til Overbærenhed kom

ikke Forfatteren til gode ; thi ikke blot Samtiden gennemheglede hans Smagløsheder paa det ubarmhertigste — noget hvortil hans Betegnelse af Skriftet som i visse Maader banebrydende i den danske Litteratur nok kunde friste til ¹⁾ — men i vore Dage, har Prof. Rasmus Nielsen, indigneret over, at Thorning ikke nævner Holbergs Kirkehistorie, taget sig for at hudflette ham paa anden Omgang. Navnlig maatte en Dedication til Grev Otto Thott holde for. Den havde allerede faldet Samtiden for Brystet, og den servil-devote Tone skurrer end mere i et Nutidsøre. Den Omstændighed, at Thorning ogsaa havde anlagt sit ovennævnte Skema paa Tiden før Syndfloden, tager sig unægtelig lidt morsomt ud, og R. Nielsen var nok Mand for at stille det latterlige i tilbørlig Belysning. Imidlertid skal det dog siges, at saa meget end Thorning er Holberg underlegen i Aand og Smag, saa er hans Bog dog ingenlunde saa taabelig, som man har villet give det Udseende af. Med nogen Overbærelse med den gammeldags Skolemesterstil, vil den endnu kunne læses, og det Billede, han giver af Kirkens Udvikling, turde ogsaa i Hovedsagen være rigtigt. I ethvert Tilfælde er den et Mesterstykke i Sammenligning med et andet kirkehistorisk Arbejde af en gammel jydsk Præst:

Guds Vidnesbyrd iblandt de Christne og andre Folk. Kbh. 1775. 4to.

¹⁾ Bogen findes skarpt recenseret i Kritisk Journal 1773, Nr. 15—6. I Kritisk Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne, III, 165, hedder det (1772): „Et Skrift saa fuldt af Fejl som Hr. Thornings, skrevet i saa barmhjærtig en Stil, blottet for alle Henvisninger til Kilderne, sammenskrabet af tarvelige Kompendier, gjør kun maadelig Opsigt i vore oplyste Tider, da denne Videnskab behandles med største Iver ved Universitetet og forbereder den akademiske Ungdom til at fatte Afsky for at drikke af Vandrenderne, saa længe de kjende Kilderne og deres Fortrin.“

Forfatteren, der ikke har navngivet sig, var Mogens Chr. Marqvard (eller Marcussen) Præst i Vorning i Vib. St. Bogen, der gaar fra Christi Fødsel til Aaret 1750, bestaar af fem Afdelinger med særlig Pagation: 1. Om Forfølgelserne; 2. Om Landemoder; 3. Om den falske Prophete; 4. Om Dyret; 5. Det evige Evangelium. Hver Afdeling har til Overskrift »O Herre JESU Christe hielp« eller lignende, der formodentlig skal vidne os en »sønderlig Devotion« hos Forfatteren; men forøvrigt er det en forunderlig Bog. Uden Ophold og uden Overgange ere aldeles forskjelligartede Begivenheder hobede oven paa hinanden i en Stil, der synes at vidne om, at Forfatteren har været en underlig Særling.

Lidet omfangsrigt, men brugbart og vidnende om gode Kundskaber er følgende Skrift af Mag. Peder Bering Giørup, residerende Kapellan i Østofte paa Laaland:

Synoptiske Tabeller over det nye Testaments Kirke-Historie indtil nu værende Seculum inclusive, samt en kort Anviisning til brugbare Bøger i denne Videnskab, af P. B. G. Kbh. 1778. 4to. (46 Sider).

Særlig kan fremhæves den Oversigt, Forfatteren i Slutningen af Skriftet giver over den kirkehistoriske Litteratur, da denne vistnok endnu vil kunne være til Nytte for dem, der ville søge tilbage til Kilderne.

Noget tidligere havde den siden noksom bekendte Niels Ditlev Riegels udgivet »Forsøg til en Kirke-Historie i Tabeller. Første Seculum.« Kbh. 1774. 4to. To større latinske Prøveskrifter, hvori han behandlede det 6te Aarhundredes Kirkelære ¹⁾, maatte vække Forventning

¹⁾ Tentamen de Doctrina publica ecclesiae Graecae seculo a Christo nato sexto vere Christiana. Chilonii 1778. 4to (88 Sider). Tentamen de Doctrina publica nec non orthodoxa Ecclesiae Latinae seculo a Christo nato sexto. Hafn. 1779. 4to (154 Sider).

om noget ret betydeligt paa Kirkehistoriens Omraade fra hans Haand. Men des værre viste det sig senere, at de Forventninger, som vistnok mange nærede om den i visse Retninger utvivlsomt begavede unge Mands Fremtids-virksomhed, ikke holdt Stik. Han gjorde Tilløb til et meget stort kirkehistorisk Arbejde; men allerede Titelen eller rettere Titlerne — thi hver Del har sin — giver en Forestilling om den Mangel paa god Smag, som er et Særkjende ved dette Værk, som ved det meste af hvad Riegels skrev:

Fuldstændig Kirkehistorie fra Pompeji til Hadriani Tider med trende Afhandlinger om Jøderne, Hedningerne og Gnostikerne og oplysende Anmerkninger af Riegelsen. Første Deel. Kbh. 1781. 8vo. (493 Sider).

Anden Del (Kbh. 1784, 630 Sider) gaar »fra Hadrian til Constantin den Stores Død, med en Afhandling om de Christnes Forfølgelser, Martyrer, deres Nytte og deraf opkomne Misbrug«. Tredie Dels første Bind (Kbh. 1786, 400 Sider) »indbefatter Arianernes Oprindelse, Skjæbne, Lærdom, samt Udtog af deres Skrifter; iligemaade om Apollinarister, Marcellianer og Photinianerne, med en Afhandling om Sønnens evige Fødsel af Faderen, især blandt de christne Philosopher; og en Indledning, visende Oplysningens Skjæbne til vore Tider, efterat den med Arianerne blev i Kirken ligesom foragtet«.

Der er noget hoppende og springende i Riegels's Stil og en vis Jagen efter Effect, der gjør det besværligt at læse, hvad han skriver, helst da de tilsigtede Aandrigheder undertiden udarte til noget underligt Tøjeri uden klar logisk Sammenhæng. Men Skriftet vidner om megen Læsning — Suhms store Bibliothek havde staaet til Forfatterens fri Benyttelse — men tillige om en vis ufordøjet Lærdom, der i Forbindelse med Mangel paa Plan og Orden medfører en Tunghed, som Forsøgene i Retning af det

malitøse ikke kunne bøde paa. Det er noget paafaldende ufærdigt ved dette stort anlagte Værk, og kan det end ikke betvivles, at Læseren vil kunne øse en Del Kundskab deraf, vil Erhvervelsen deraf vistnok falde de fleste for besværlig, da Forfatteren idelig fortaber sig i meget specielle Undersøgelser. Ro og Harmoni vil man forgjæves søge. Navnlig er 3die Dels 1ste Bind i formel Henseende et rent Uhyre af en Bog. Intet Under derfor, at der ikke udkom mere. Publicum, hvis Lunkenhed Forf. beklager i Fortalen, kan ikke beskyldes for Kræsenhed, naar det efter den sidste Levering meldte sig fortrydeligt og frabad sig mere af den Slags. Dertil kom, at Forf., der begyndte saa temmelig som orthodox, endte med at fortabe sig i Arianismen.

At Riegels har søgt tilbage til de oprindelige Kilder, er i mange Tilfælde kjendeligt nok; men han har vistnok ofte læst dem med farvede Briller. Blandt nyere Forfattere, som have ydet ham fortrinlig Hjælp, nævner han Tillemont¹⁾, om hvem han siger: »T. er unægtelig den mest troværdige, den mest fuldstændige Skribent, Kirkehistorien kan fremvise. Hverken (!) Skarpsindighed, Upartiskhed, fornuftig Sagtmodighed imod Kjættene gjøre ham til et saadant Mesterstykke, at hans Værker forene i sig alt det, man kan have Ret til at fordre af en grundig og upartisk Kirkehistorie«. Hvad Riegels her fremhæver som en Dyd hos Tillemont, naar denne bedømmer Kjættene, anvender han imidlertid ikke selv, naar det i hans Fremstilling af Arianernes Historie gjælder for ham om at holde Dom over disses Modstandere, da han mangler ethvert Spor af Billighed og er udtømmelig i Skjældsord imod dem.

Efter at Riegels's Kirkehistorie var løben paa Grund, og som et Skib, der borer sig dybere og dybere ned i

¹⁾ Memoires pour servir à l'Histoire Ecclesiastique des six premiers siecles, par Mr. Lenain de Tillemont. Bruxelles 1694—1730, 8vo, 30 Bind; naar kun til Aaret 420.

Sandet, havde arbejdet sig fast i en diffus Vidtløftigheds Uføre, traadte en Skribent til, der skjønt han væsentlig tilhørte samme Aandsretning som Riegels, dog var ham i høj Grad overlegen ikke blot som Stilist, men ogsaa i Urbanitet og virkelig Dannelse. Det var Christian Bastholm. Af dennes store Forfatterskab vedrørte dog kun en ringe Del Kirkehistorien; nærmest kun følgende Skrift:

Kort Udsigt over den aabenbarede Religions Historie, af C. Bastholm, Doctor i Theologien, Hs. Kongelige Majestæts Confessionarius og først Hofprædikant. Kbh. 1789. 8vo. (252 Sider).

Forfatteren begynder Fortalen »til Læseren« med følgende beskedne Ytringer: »Titelen til dette lidet Værk viser, det ikke er min Hensigt at skrive nogen Kirke-Historie, et saadant Arbejde maa overlades en Riegels, der ved mere end een Lejlighed haver lagt for Dagen, hvad han i dette Fag formaar«. Vi maa dog tilstaa, at vi sætte Bastholm højt over den Mand, han her nævner som en Autoritet; men skjønt han utvivlsomt selv var den mest læste Skribent i Danmark i Slutningen af forrige Aarhundrede, have hans Skrifter dog ikke kunnet trodse Tiden, dertil ere de altfor meget prægede af den lette, overfladiske Aand, som raadede i hin Tid. Det vil derfor maaske ikke være af Vejen, naar vi hidsætte en Prøve af Bogens sidste Afsnit (det mest tiltalende i samme), der formentlig vil kunne give Læseren en Forestilling om noget af det, der er det karakteristiske ved Bastholms Forfatterskab — en vis Indifferentisme overfor dogmatiske Forskjelle, men derhos en Fremstilling, der sætter ham betydeligt over de allerfleste af det 18de Aarhundredes Skribenter og viser ham som en Banebryder for vor Tids Litteratur:

„I den lutherske Kirke haver man siden Reformationen ikke havt noget Optrin, hvorved den aabenbarede Religions Lærdomme have lidet nogen væsentlig Forandring. Man

haver vel havt nogle faa ubetydelige Tvistigheder; ubetydelige kalder jeg dem, fordi de ere blevne uden Virkning, for Exempel, om Fornuften kunde bruges i Religionssager, eller om Philosophien burde anvendes i Theologien; om Christus i sin Fornedrelsesstand havde afsagt sig med Besiddelsen, eller ikkun med den fuldkomne Brug af de guddommelige Fuldkommenheder; om Helvedsstraffens Evighed, o. s. v. Man haver og givet Læremaaden snart en, snart en anden Form; men, den offentlige Lære blev dog altid den samme. De symbolske Skrifter have fastsat, hvad Lærdommen skal være, og det vilde ikke være raadeligt offentlig at tale mod samme. Den aabenbarede Religions Hovedlærdomme ere altsaa endnu i Kirken de samme, som de vare paa Luthers Tid. Det Mærkværdigste i dette Tidsrum ere de tvønde Sekter, som ere opkomne i den lutherske Kirke, nemlig, Pictisterne og de mæhriske Brødre, skjønt Religionens Grundlærdomme just ikke ved dem have lidet nogen Forandring.“

„Spener gav Anledning til de Førstes Opkomst. Denne gudfrygtige Mand tænkte mindst paa at giøre nogen Opsigt i Verden ved at blive Stifter for et Kirkepartie. Hans Hensigt gik ikke videre, end at befordre sand, virksom og frugtbart Religions Kundskab blant sine Medchristne. Det theologiske Studium bestod paa den Tid for den største Deel i tør Dogmatik, spidsfindige Distinctioner og Stridskrifter, med hvilke den ene Theolog laae til Feldts mod den anden; og, som man lærde paa Universiteterne, saaledes lærde man og paa Prædikestolene. Denne Læremaade blev neppe Føde for Forstanden, og endnu mindre for Hiertet. Den almindelige store Hob blev derved hverken klogere eller dydigere.“

„Spener, som troede, hvad enhver billig burde troe, at det i Religionssager ikke saa meget er Spørgsmaal at vide meget, som at handle meget, indrettede sin Læremaade saaledes, at Hiertet kunde røres, at det kunde besieles af varme Følelser for Dyd og Retskaffenhed. Han holdt derfor Opbyggelsesforsamlinger i Frankfurt, og udgav en Deel Opbyggelsesskrifter, hvilke vel i Almindelighed ikke passe sig

længere for vore mere oplyste Tider, og vor mere forfinede Smag; men, som dog endnu læses af mange med Nytte og Opbyggelse; thi der gives endnu mange, hvis Smag og Oplysning ikke er større end paa Speners Tid.“

„Disse gudelige Bestræbelser opvakde ham omsider en Deel Fiender blant de Geistlige; thi Spener var elsket, og det er nok at være elsket for at blive forhadet. De forfulgde, de forkiettede ham. Men Speners Bestræbelser bleve derfor ikke frugtesløse. I Herman Frank fandt han en nidkier Efterfølger. Han begyndte at holde Forelæsninger efter Speners Plan, at tilsidesætte det Stridbare i Theologien, og det unyttig Speculativiske for desto mere at befordre det Praktiske. Denne Læremaade fandt efterhaanden alt mere og mere Bifald; mange Lærere dannede sig derefter, og disse Lærere havde igien en vigtig Indflydelse paa Almuen. Man kaldte dem, hvis Tænkemaade herved blev dannet, Pietister, fordi de syntes ved en strengere Gudsfragt og en sædeligere Vandel at udmærke sig blant andre Christne.“

„Universitetet i Halle blev et Tilflugtssted for dette pietistiske Partie, hvor de under den preussiske Konges Beskyttelse vare sikke for de Theologers Forfølgelser, som tænkte anderledes; og, da ommeldte Frank siden stiftede det halliske Waysenhus, blev dette en Planteskole for samme, som ikke lidet bidrog til denne Sekts Udbredelse¹⁾. Hvor meget Religionen haver herved tabt eller vundet, tør jeg ikke med Vished afgjøre. Grundig theologisk Kundskab haver just ikke blomstret blant denne Sekts Tilhængere; og endnu mindre haver sand Philosophie resideret hos dem; man saae mere paa den praktiske Christendom, hvilket vel og er Hovedsagen i Religionen, eller rettere, udgjør Religionen selv; men, hos mange udartede efterhaanden det Praktiske til frugtesløse Gebærder, og saadanne udvortes Andagtsøvelser, ved hvilke Hiertet dog blev i sin uforbedrede Tilstand; hos mange blev Christdommen Sværmerie, og dette Sværmerie foraarssagede megen Uroe i den lutherske

¹⁾ Von Einem Versuch einer vollständigen Kirchengeschichte des achtzehnten Jahrhunderts B. 2. Absch. 2. Th. 2.

Kirke. Men saadan Misbrug vil finde Sted hos de beste menneskelige Bestræbelser, saa længe Mennesket bliver Menneske.“

„Nær beslægtede med disse Pietister ere de, saakaldte mæhriske Brødre, endskiønt de have en ganske anden Oprindelse. Forfulgte i Bøhmen og Mæhren droge de til Lausitz. Her fandt de en Beskytter i Grev Zinzendorf, en Mand af liden Lærdom, men en levende Indbildningskraft, et varmt Temperament og en brændende Enthusiasmus. Denne Mand imodtog disse flygtende Brødre paa sine Godser, og tillod dem at bygge en Bye sammesteds, som blev kaldet Herrenhut, hvoraft de mæhriske Brødre siden bleve kaldte Herrenhutter. Denne Colonie bestod af lutter eenfoldige Folk, der neppe havde tydelige og opklarede Religionsbegreber; det var ham altsaa saa meget lettere at indgyde dem sin Enthusiasmus, og danne dem om i den Form, i hvilken han vilde have dem, for af dem at oprette et nyt Religionspartie, i hvilket de trende i Tydskland herskende Religioner om mueligt kunde forenes, og vænnes til broderlig Kierlighed.“

„Men, da Mennesker, til hvilken Religion de end bekiende sig, dog alletider ere sandselige, og let henrives af det Sandselige, saa anvendte han og med Held dette Middel for at bruge dem til sine Hensigter. Den offentlige Guds-tieneste blev indrettet paa en Maade, som best stemmede overeens med Menneskets Sandselighed, og Religionslærdommene i 'deres gudelige Sange, Bønner og offentlige Foredrag bleve forfattede i det Billedrige Sprog, som best kunde varme Indbildningen. Lidet blev der arbeidet for Forstandens Oplysning, men meest for Hiertets Følelser, og, da det sandselige Menneske hellere vil føle end tænke, saa haver det alletider været dem let blant den eenfoldige Almue at giøre sig Tilhængere. De giøre derfor og af alle andre lutherske Missionærer den beste Fremgang blant Hedningene. Deres stille, sagtmodige Væsen, deres Nedladdenhed til den Eenfoldige, deres gode Exempler bidrage ogsaa hertil ikke Lidet. De antage alle den augsburgiske Religionsbekien-

delse ¹⁾; men, i Begyndelsen vare dog deres Religionsbegreber ikke saa rene, som de siden ere blevne. Nu omstunder synes de ikkun ved deres Skikke at adskille sig fra den lutherske Kirke, ved hvilke de søge, saa meget mueligt, at nærme sig til den første apostoliske Kirke. Om de ere gode Borgere, eller ikke, redelige Christne, eller Hyklere, fattige i Aanden, eller aandelig stolte, det er ikke min Sag at bedømme. Saa meget er vel vist, og det nægte de ikke heller, at Klinten jo og paa denne Ager voxer blant Hveden; saa meget er unægteligt, at deres Levnet er mindre forargeligt, end andre Christnes i Almindelighed“ ²⁾).

Som et Pendent til det Skrift af Bastholm, hvoraf her er meddelt en Prøve, kan endnu nævnes et andet af samme Forfatter, med Titel: »Den Hensigt, som den christelige Religions Stifter havde med sine Bestræbelser for Verden« (Kbh. 1793, 121 Sider). Dog er det sidstnævnte Skrift mere af religionsfilosofisk end af historisk Art, men højst karakteristisk for Bastholms Stade, og affattet i den smukke, populære Stil, i hvilken han var en Mester.

Ved Udgangen af det 18de Aarhundrede kulminerede den rationalistiske Fremstilling af Kirkens Historie i et Værk, der vel er en Oversættelse, men som i sin Tid er blevet læst og lært af mangfoldige, nemlig:

Grundrids af den christelige Kirkes Historie ved
L. T. Spittler. Oversat efter det tredie forbedrede Oplag. Kbh. 1799. 8vo. (414 Sider).

I Fortalen betegner Forfatteren Skriftet som »et lidet Grundrids af Kirkehistorien, der skulde være ikke aldeles uinteressant for egen Lectyre, og dog tillige kunde bruges ved offentlige Forelæsninger«, og han mener, at det i

¹⁾ Deres offentlige Lærdomme kunne sees af Spangenberg's Idea fidei fratrum.

²⁾ Bengels Abriss der so genannten Brüdergemeine. Carpzov's Religions-Untersuchung der böhmischen und mährischen Brüder.

denne Form kunde være særlig passende for den daværende Tidsalders Tarv. Desværre maa vi tilstaa, at det passede kun alt for godt, om ikke just til Tidens Tarv, saa dog til dens Smag. Den Tilstand, hvori de offentlige Bibliothekers Exemplarer af Skriftet findes, vidner noksom om, i hvilken Grad det er bleven læst. Forøvrigt borger jo Spittlers Navn for, at det i sin Art er et dygtigt Arbejde; men sørgeligt var, at en Slægt skulde øse sin kirkehistoriske Viden af et Skrift, der savnede enhver Antydning af Christendommens guddommelige Oprindelse.

Saaledes var Stillingen ved det 18de Aarhundredes Udgang. For menneskelige Øjne saa' det ud, som om den kristne Kirke havde udspillet sin Rolle. Men da Grændsen var naaet, og da Menneskene maatte erfare, at der bag det Maal, hvortil den højt priste Oplysning havde hastet, kun laa et trøstesløst Øde og en fortærende Tomhed, da begyndte Omslaget, sent nok, men sikkert. I Firserne for 100 Aar siden udkom Riegels's Kirkehistorie; nu i Firserne rækker Dr. Fr. Nielsen os sin »Haandbog i Kirkens Historie«. Læg dem ved Siden af hinanden! Den maa være blind, som ikke ser, paa hvilken Side Fremskridtet er.
